

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

НАВЧАЛЬНО–НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ПРИКЛАДНОЇ ЕКОНОМІКИ ТА
МЕНЕДЖМЕНТУ ІМ. Г.Е. ВЕЙНШТЕЙНА

МАТЕРІАЛИ

НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

24 ТРАВНЯ 2023 р.

«АГРОПРОДОВОЛЬЧИЙ СЕКТОР УКРАЇНИ В ПЕРІОД ВІЙНИ:
ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ»

м. Одеса

УДК 338.43: 35

Агропродовольчий сектор України в період війни: виклики та перспективи. Матеріали науково-практичної конференції 24 травня 2023 року / кафедра економіки промисловості. Одеса: Одеський національний технологічний університет, 2023. 87 с.

У матеріалах конференції знайшли відображення економічні та соціальні аспекти розвитку агропродовольчого сектору України в період війни. Запропоновані шляхи вирішення найактуальніших та нагальних проблем розвитку підприємств різних галузей агропродовольчого сектору, ОТГ та районів у контексті викликів воєнного часу та післявоєнної відбудови. В доповідях особлива увага приділялась повоєнному відновленню України на засадах сталого та інклюзивного розвитку.

Організаційний комітет конференції

Голова: Павлов О.І., д. е. н., професор

Заступник голови Козак К.Б., д. е. н., професор

Члени комітету: Макаринська А.В., д. т. н., професор

Самофатова В.А., д. е. н., професор

Купріна Н.М., д. е. н., професор

Дідух С.М., д. е. н., доцент

Кулаковська Т.А., д. е. н., доцент

Рекомендовано до друку та розповсюдження в мережі Internet Вченою радою

Одеського національного технологічного університету,

протокол № 14 від 20.06.2023 р.

Матеріали подаються за оригіналами рукописів доповідей

учасників конференції

ЗМІСТ

ГАЛУЗЕВА ТА СОЦІАЛЬНО-ПРОСТОРОВА СПРЯМОВАНІСТЬ ІНКЛЮЗИВНОГО ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ ОТГ ТА РАЙОНІВ УКРАЇНИ	6
Павлов О. І., д. е. н., професор Павлова І. О., к. е. н., старший викладач Одеський національний технологічний університет	
ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНА МОДЕЛЬ РОЗВИТКУ АГРОПРОДОВОЛЬЧОГО СЕКТОРУ: ПЕРСПЕКТИВИ ПОВОЄННОГО СУСПІЛЬНО-ГОСПОДАРСЬКОГО ВІДРОДЖЕННЯ	11
Шевчук В. О., д. е. н., професор Національна академія статистики, обліку та аудиту, м. Київ	
ЦІНОВА КОН'ЮНКТУРА ПРОДОВОЛЬЧОГО РИНКУ УКРАЇНИ В НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЯХ 2020–2022 РОКІВ	17
Коваленко О. В., д. е. н., старший науковий співробітник Яценко Л. О., к. е. н., старший науковий співробітник Інститут продовольчих ресурсів НААН, м. Київ	
ЗБИТКИ АГРАРНОГО СЕКТОРА УКРАЇНИ УНАСЛІДОК РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ І ЙОГО ВІДНОВЛЕННЯ ЗГІДНО «НОВОЇ АГРАРНОЇ ПОЛІТИКИ»	22
Крисанов Д. Ф., д. е. н., професор Білоцерківський національний аграрний університет	
РОЗВИТОК АГРАРНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ У ДОВОЄННИЙ ТА ВОЄННИЙ ПЕРІОДИ	27
Росоха В. В., д. е. н., професор Нечипоренко О. М., д. е. н., чл.-кор. НААН, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»	
МОДУЛЬНІ УСТАНОВКИ ДЛЯ КОРМОВИРОБНИЦТВА	36
Єгоров Б. В., д. т. н., професор Макаринська А. В., д. т. н., доцент Одеський національний технологічний університет	
СТРАТЕГІЧНІ ОРІЄНТИРИ СТАЛОГО ІНКЛЮЗИВНОГО РОЗВИТКУ АГРОПРОДОВОЛЬЧОЇ СФЕРИ У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД	40
Самофатова В. А., д. е. н., професор Одеський національний технологічний університет	

РЕКОНСТРУКТИВНИЙ ВЕКТОР АГРОПРОДОВОЛЬЧОГО ІНКЛЮЗИВНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД	45
Дідух С. М., д. е. н., доцент Одеський національний технологічний університет	
ВПЛИВ ГЕОПОЛІТИЧНИХ РИЗИКІВ НА РОЗВИТОК АГРОПРОДОВОЛЬЧОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ	50
Кулаковська Т. А., д. е. н., доцент Одеський національний технологічний університет	
ХАРАКТЕРИСТИКА КІЛЬКІСНИХ ТА ЯКІСНИХ СКЛАДОВИХ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ В СУЧАСНИХ УМОВАХ	54
Яблонська Н. В., к. е. н., доцент Крупіна С. В., к. е. н., доцент Копайгородська Т. Г., викладач-методист, Одеський національний технологічний університет	
СТАТИСТИЧНИЙ АНАЛІЗ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ В СУЧАСНИЙ ПЕРІОД	57
Лобоцька Л. Л., к. т. н., доцент Дідух С. М., д. е. н., доцент Фрум О. Л., к. е. н., доцент Одеський національний технологічний університет	
РОЛЬ І МІСЦЕ АГРОПРОДОВОЛЬЧИХ ТОВАРІВ В ЗОВНІШНІЙ ТОРГОВЛІ УКРАЇНИ: АНАЛІТИЧНА ОЦІНКА	62
Антонюк П. О., к. е. н., старший науковий співробітник Антонюк О. П., к. е. н., доцент Ступницька Т. М., к. е. н., доцент Баранюк Х. О., Ph.D., доцент Одеський національний технологічний університет	
ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПЕРЕВЕДЕННЯ ЗЕРНОСУШАРОК НА АЛЬТЕРНАТИВНІ ВИДИ ПАЛИВА	66
Станкевич Г. М., д. т. н., професор Одеський національний технологічний університет Бунецький В. О., директор ТОВ «БМ Інжиніринг»	

ФЕРМЕРСЬКІ ГОСПОДАРСТВА ТУРИСТИЧНОГО СПРЯМУВАННЯ ЯК ЕФЕКТИВНИЙ НАПРЯМОК ДІЯЛЬНОСТІ В РЕГІОНАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЦІ 67

Саркісян Г. О., д. е. н., доцент

Шепелева О. В., аспірантка

Одеський національний технологічний університет

МАЛИЙ ТА СЕРЕДНІЙ БІЗНЕС В УКРАЇНІ: АДАПТАЦІЯ ДО ВІЙНИ, ВИКЛИКИ ТА ШЛЯХИ РОЗВИТКУ 72

Мініна В. О., аспірантка

Одеський національний технологічний університет

ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ АГРОПРОДОВОЛЬЧИХ 76

Федорова Т. С., аспірантка

Одеський національний технологічний університет

РОЛЬ ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ У ВІДНОВЛЕННІ АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ 80

Мироненко Б. В., аспірант

Одеський національний технологічний університет

РЕБРЕНДИНГ У НАПРЯМІ ІНКЛЮЗИВНО ОРІЄНТОВАНОГО РОЗВИТКУ ПІД ЧАС ВІЙНИ 83

Кушнір О.І., аспірантка

Одеський національний технологічний університет

Павлов О. І., д. е. н., проф., завідувач
кафедри економіки промисловості
Павлова І. О., к. е. н., старший викладач
кафедри туристичного бізнесу та рекреації
Одеський національний технологічний університет

ГАЛУЗЕВА ТА СОЦІАЛЬНО-ПРОСТОРОВА СПРЯМОВАНІСТЬ ІНКЛЮЗИВНОГО ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ ОТГ ТА РАЙОНІВ УКРАЇНИ

Понятійний конструкт «інклюзивне повоєнне відновлення ОТГ та районів України» тлумачиться як залучення, включення усіх українських громадян на основі їх соціальної згуртованості та об'єднання ресурсів і зусиль держави, громадськості, бізнесу до відбудови країни.

ОТГ та райони України, що створені в процесі здійснення реформи територіальної організації суспільства, ідентифікуються нами як континуальні сільсько-міські агломераційні утворення. Про галузеву та соціально-просторову спрямованість розвитку цих агломерацій дає уявлення таблиця 1.

Таблиця 1

Типологічний розподіл за регіонами сільсько-міських агломерацій України районного рівня за галузевою та соціально-просторовою спрямованістю їх розвитку

Кількість районів у розрізі регіонів	Райони					
	За галузевою спрямованістю, одиниць (відсотків)			За соціально-просторовою спрямованістю, одиниць (відсотків)		
	Переважаю-но аграрні	Переважаю-но промисло-ві	Переважаю-но сервісні	Переважаю-но руральні	Переважаю-но урбанні	Збалансо-вані за руральною та урбанною ознаками
Північний (17)	7 (41,2)	10 (58,8)	–	8 (47,05)	6 (35,3)	3 (17,65)
Східний (21)	8 (38,1)	12 (57,1)	1 (4,8)	6 (28,55)	12 (57,1)	3 (14,35)
Південний (16)	10 (62,5)	4 (25,0)	2 (12,5)	10 (62,5)	4 (25,0)	2 (12,5)
Західний (33)	20 (60,6)	8 (24,2)	5 (15,2)	21 (63,6)	6 (18,2)	6 (18,2)
Центральний (32)	23 (71,9)	9 (28,1)	–	21 (65,6)	8 (25,0)	3 (9,4)
В цілому по Україні (119)	68 (57,1)	43 (36,1)	8 (6,8)	66 (55,5)	36 (30,1)	17 (14,4)

Джерело: складено авторами на основі даних офіційної статистики України.

За інформацією, що міститься в таблиці 1, переважно аграрними є агломерації Центрального, Південного та Західного регіонів, відповідно переважно промисловими – двох інших. Найбільша частка агломерацій переважно сервісної спрямованості розвитку припадає на Західний та Південний регіони, що обумовлено наявністю гірської місцевості та приморського узбережжя. Розподіл агломерацій за соціально-просторовою спрямованістю розвитку є похідним від їх галузевої спеціалізації. Більш менш рівномірним є розподіл між регіонами агломерацій із збалансованим урбанно-руральним, або рурально-урбанним розвитком. Деяке відхилення в цьому відношенні мають агломерації Центрального регіону.

В таблиці 2 представлені ОТГ та райони за їх демографічними ознаками, що характеризують соціально-просторову спрямованість їх розвитку у розрізі областей.

Таблиця 2

Демографічні ознаки соціально-просторової спрямованості розвитку ОТГ та районів у розрізі областей

Область	Кількість районів	Відсоток населення: міського /сільського	Кількість урбанних районів	Кількість руральних районів	Кількість міст /селищ /сіл	Соціально-просторова спрямованість розвитку
Вінницька	6	52,30 /47,70	1	5	18 /29 /1456	Рурально-урбанна
Волинська	4	52,23 /47,77	2	2	11 /22 /1054	Рурально-урбанна
Дніпропетровська	7	84,16 /15,84	7	0	20 /45 /1435	Урбанна
Донецька	5	90,99 /9,01	4	1	52 /131 /1115	Урбанна
Житомирська	4	59,64 /40,36	4	0	12 /43 /1613	Рурально-урбанна
Закарпатська	6	37,23 /62,77	1	5	11 /19 /578	Руральна
Запорізька	5	77,50 /22,50	5	0	15 /22 /914	Урбанна
Івано-Франківська	6	44,57 /55,43	1	5	15 /23 /766	Руральна
Київська	7	61,75 /38,25	7	0	24 /30 /1126	Урбанно-руральна

Область	Кількість районів	Відсоток населення: міського /сільського	Кількість урбанних районів	Кількість руральних районів	Кількість міст /селищ /сіл	Соціально-просторова спрямованість розвитку
Кіровоградська	4	63,72 / 36,28	2	2	12 /27 /990	Урбанно-руральна
Луганська	4	87,20 /12,80	1	3	37 /109 /780	Урбанна
Львівська	7	61,19 /38,81	3	4	44 /34 /1850	Урбанно-руральна
Миколаївська	4	68,75/31,25	3	1	9 /17 /885	Урбанно-руральна
Одеська	7	67,26 /32,74	2	5	18 /33 /1122	Урбанно-руральна
Полтавська	4	62,71 /37,29	2	2	16 /20 /1803	Урбанно-руральна
Рівненська	4	47,45 /55,55	1	3	11 /16 / 999	Руральна
Сумська	5	69,82 /30,18	4	1	15 /20 /1454	Урбанно-руральна
Тернопільська	3	46,13 /53,87	1	2	18 /17 /1023	Руральна
Харківська	7	81,38 /18,62	5	2	17 /60 /1674	Урбанна
Херсонська	5	61,41 /38,59	2	3	9 /31 /656	Рурально-урбанна
Хмельницька	3	58,04 /41,96	2	1	13 /24 /1414	Рурально-урбанна
Черкаська	4	57,34 /42,66	2	2	16 /14 /824	Рурально-урбанна
Чернівецька	3	43,34 /56,66	1	2	11 /8 /398	Руральна
Чернігівська	5	66,02 /33,98	4	1	16 /29 /1464	Урбанно-руральна

Джерело: складено авторами на основі даних офіційної статистики України.

В Україні 5 областей є переважно руральними, 6 – рурально-урбанними, 5 – урбанними, 8 – урбанно-руральними.

Найбільш виразним є прояв руральної соціально-просторової інклюзивності в 5 із 7 західних областей та урбанної – в усіх 4 східних і в одній північній (Харківська) областях.

Зазначена спрямованість повоєнного відновлення агломерацій багато в чому буде залежати від їх інклюзивної спроможності, під якою розуміється наявність певних умов, можливостей, здатності та готовності до

формування сільсько-міського середовища гармонії та інклюзії добробуту, в якому відсутні суспільна дискримінація та соціальна несправедливість.

Розподіл агломерацій між регіонами за ступенем їх інклюзивної спроможності (табл. 3) було здійснено на основі узагальненого індексу, який складається з чотирнадцяти окремих індексів, які нараховувалися кожній громаді за максимально 4-х бальною шкалою.

Таблиця 3

Типологічний розподіл за регіонами сільсько-міських агломерацій України районного рівня за їх інклюзивною спроможністю

Кількість районів у розрізі регіонів	Райони		
	Достатньо інклюзивно спроможні (понад 20 балів у розрахунку на один район)	Помірно інклюзивно спроможні (від 15 до 20 балів у розрахунку на один район)	Недостатньо інклюзивно спроможні (до 15 балів у розрахунку на один район)
Північний (17)	–	270,5 бали: 17 = 15,89 бали (п'ятий показник)	–
Східний (21)	432 бали: 21 = 20,57 бали (перший показник)	–	–
Південний (16)	–	277 балів: 16 = 17,31 бали (третій показник)	–
Західний (33)	–	576,5 бали: 33 = 17,46 бали (другий показник)	–
Центральний (32)	–	517,5 бали: 32 = 16,16 бали (четвертий показник)	–
В цілому по Україні (119)	–	2073,5 бали: 119 = 17,42	–

Джерело: складено авторами на основі даних офіційної статистики України.

Наведені в таблиці 3 індекси свідчать про відносно рівномірний розподіл між регіонами агломерацій з помірною інклюзивною спроможністю. Незначні коливання за окремими показниками відбивають неоднакову забезпеченість агломерацій земельною площею, а також специфіку системи розселення в розрізі областей та регіонів, рівень їх урбанізації та руралізації, історичний поділ праці.

Динаміка галузевої та соціально-просторової спрямованості інклюзивного повоєнного відновлення ОТГ та районів потребує належного врядування цього процесу у поєднанні з територіальним плануванням та впровадженням політики соціальної згуртованості.

Риторика інклюзивності, на думку Дж. Р. Бомонта, є засобом демократичного оновлення – «третього шляху» між застарілою догмою командної держави та вільного ринку, – шляху, який заохочує участь населення у багатьох державних та неурядових організаціях, у громадянському суспільстві [1].

А це актуалізує проблему впровадження принципів належного врядування (участь, справедливість, інклюзивність, підзвітність, чуйність, прозорість, орієнтація на консенсус), з використанням партисипативної (учасницької) та деліберативної (дорадчої) демократії, до безпосереднього прийняття громадянами управлінських рішень [2, с. 7].

Для України це завдання є вкрай важливим в умовах воєнного стану та у повоєнному відновленні країни, оскільки поки що державна політика не є демократичною, залишаючись під повним бюрократичним контролем можновладців. Так нещодавно, а саме 13 травня 2023 року український уряд на своєму засіданні заявив про доцільність створення в окремих міністерствах та 11 областях посад заступників міністра, заступників голів обласних військових адміністрацій з питань відновлення [3]. Таке рішення, що ставить під сумнів ефективність наявної структури виконавчої влади, є недоцільним в умовах дефіциту бюджетних коштів.

Створення, за рахунок інклюзивності структурних одиниць базового та районного рівнів адміністративно-територіального устрою України, демократичного децентралізованого простору, при належному врядуванні та залученні, включенні та об'єднанні усіх верст населення навколо ідеї повоєнного відновлення країни, є запорукою формування інклюзивного суспільства.

Література

1. Beaumont J. R. Socially inclusive governance? A comparison of local anti-poverty strategies in the UK and the Netherlands. Doctoral thesis, Durham University. 2000. 332 p.
2. Андрійчук Т. С. Посилення механізмів деліберативної демократії для належного врядування в Україні. *Науковий журнал «Політикус»*. 2022. Вип. 2. С. 7–13. DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2>.
3. Малолеткова О. Засідання Кабінету Міністрів. Уряд хоче пришвидшити відбудову країни. 13 травня 2023 року. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/uryad-hoche-prishvidshiti-vidbudovu-krayini/> (дата звернення: 17.05.2023).

Шевчук В.О., д. е. н., проф.,
професор кафедри обліку, аудиту та оподаткування
Національна академія статистики, обліку та аудиту, м. Київ

ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНА МОДЕЛЬ РОЗВИТКУ АГРОПРОДОВОЛЬЧОГО СЕКТОРУ: ПЕРСПЕКТИВИ ПОВОЄННОГО СУСПІЛЬНО-ГОСПОДАРСЬКОГО ВІДРОДЖЕННЯ

З'ясовуючи сутність теперішньої війни, слід брати до уваги середовище ноосфери, в якому вона триває. Потрібно «вжитися думкою у поняття субстанції», аби збагнути особливості війни [1, с. 461]. Беручи до уваги, що субстанція – це духоматерія, розпізнавання сутності війни, передбачуваної перемоги та подальшого відродження України відповідно потребують застосування духоматеріального та інших підходів. Ці підходи розкривають найпершу українську перемогу. Вона є мілітарною і здобута тоді, коли Україна провалила наміри блиц-крігу і ворогу не вдалося захопити Київ «за три дні».

Субстанційний підхід поряд із мілітарними силами вимагає урахування духовно-інтелектуальних сил. Вони є обов'язковою передумовою мілітарних сил, а водночас – запорукою очікуваної перемоги та повоєнного відродження. Війна вимагає від світового співтовариства осягнення загальнолюдської місії, покладеної на Україну. Її провідними складовими є кілька найважливіших

умов. 1. Принципово нове світоглядне призначення. Ukraine know-how: Україна знає, «як і куди спрямовано економічний процес – на безсмертя цивілізації чи на її загибель» [1, с.142]. 2. Нова темпоральна місія. Втілюючи її, Україна ініціює написання новітньої національної та загальнолюдської сторінок світової історії. 3. Нове геополітичне призначення. Воно передбачає участь України в облаштуванні світоустрою на новітніх засадах.

...Світоглядна парадигма, котру творить Україна, змінює знаннєву дихотомію, якою мають керуватися суспільства знань. Найпосутнішою серед змін, що впливають на діяльність суб'єктів господарювання, є витіснення смертоносного знання життєствердним. Упродовж 143 років ці зміни утверджуються подвижниками національної школи фізичної економії. Їхній внесок у розв'язання досліджуваної проблематики полягає у формулюванні сукупності природничих засад, які іменуються засадами інституційної теорії економічного розвитку.

Положення, на основі яких належить окреслювати новітні інституційні засади розвитку, мають бути адекватними передбачуваному суспільно-господарському устрою повоєнного періоду. В українській економічній думці вони викладені ще до проголошення незалежності України. Доведено, що «всі суспільні інститути й сама державність» формуються «у залежності від того, як ми розуміємо природу додаткової вартості». Тоді ж вказано і зворотній зв'язок: адже «від того, як сформована держава, залежить існування або ... відсутність» додаткової вартості [1, с. 383].

У контексті обраної проблематики стає необхідним "розпізнавання" об'єкта дослідження. Визначальною передумовою запровадження інституційних положень економічного розвитку є адекватна дефініція абсолютної додаткової вартості. Звернення до її природничих засад потребує прикладної імплементації принципово нової економічної категорії - енергії прогресу, котру належить розуміти як біологічну енергію, яку щорічно

виробляє хліборобство і яка також формулюється як фізичний аналог абсолютної додаткової вартості [1, с. 128, 364, 366].

Потрібен подальший розвиток цих положень на питоми українській інтелектуальній основі. Завдяки зарубіжним науковцям, які поставили українця С. Подолинського на чолі плеяди подвижників екологічної економіки, існує принципово новий напрям сучасної світової науки, котрий в Україні не розкритий і впродовж 32 років майже невідомий [3; 4]. Тож належить вести мову про новітні передумови суспільно-господарського відродження. Проте сучасні науково-прикладні та практичні підходи свідчать про нехтування засад, що базуються на природознавчій, а не політико-економічній основі. Прикладом слугують урядові рішення щодо визначення шкоди і збитків від руйнації, заподіяної народу, економіці і природі України унаслідок збройної агресії Російської Федерації, а також призначені для цього методики [5]. Розвиток наукових положень, які свого часу виклав д-р С. Подолинський, потребує істотно ширшого підходу до цих видів шкоди та збитків. Потрібен розгляд їх відшкодування не тільки через тривалі одноразові репарації, а передовсім завдяки компенсаційним механізмам відродження економіки.

Визначальні стратегії нарощування агропродовольчого потенціалу належить вбачати у реальному та монетарному секторах національної економіки. Стратегією їх розвитку є мобілізація існуючих можливостей та упущених вигід, спрямованих на примноження економічного потенціалу господарюючих суб'єктів, а також використання маргінальних та інших малопродуктивних земель, у т. ч. занедбаних унаслідок війни.

За першим напрямом розвитку реального сектора пропонуємо модель виявлення резервів примноження продовольчого потенціалу. Кінцевою метою запровадження моделі є виявлення резервів капіталізації продовольчого потенціалу. Другий напрям відкриває подальші резерви капіталізації продовольчого потенціалу через виявлення упущених вигід, запобігання яким

здатне сприяти зростанню біоенергетичного потенціалу. Третій напрям розвитку реального сектора у даний час, а особливо у повоєнній перспективі належить вбачати у виявленні резервів земельних ресурсів для нарощування продовольчого потенціалу відповідних територій. Прийнятними об'єктами для освоєння та нарощування продовольчого потенціалу є ресурси земель, занедбаних унаслідок техногенного порушення, забруднення, ерозії чи іншого антропогенного втручання, а також як наслідок війни. Освоєння маргінальних земель має здійснюватися у формі проектів. Попередньою умовою їх здійснення є дослідження маргінальних земель з погляду їх прийнятності для подальшого вирощування зернових культур, освоєння біологічної енергії диких трав та біологічних ресурсів акваторій.

Поряд із розвитком реального сектора для нарощування агропродовольчого потенціалу необхідна модернізація монетарного сектора національної економіки. Фундатор питомо української економічної науки д-р С. Подолинський свого часу заклав природничі основи рятівної для людства парадигми енергетичного бюджету. Спираючись на цю парадигму, він довів, що «війна з усіма своїми атрибутами, тобто регулярними військами, військовими флотами, арсеналами й ін., - є не більш, ніж розкрадання енергії, що є в розпорядженні людства» [6, с.276].

Український інтелектуал спростував поширювану вже в той час думку про те, ніби «війна, перешкоджаючи надлишку населення, збільшує добробут людей, що залишаються» [Там само]. Сьогодні його викриття смертоносної сутності мальтузіанства стає ще актуальнішим. Учений здійснював наукову критику з фундаментальних природознавчих позицій, яких ні в українській, ані у світовій науці за 143 роки до даного часу ніхто не продовжив [6, с.275].

Що більше, інтелектуал ставив на природничу основу принцип компаративності – основоположний для контролю та аналізу витрат, а, точніше, розкрадання енергії людства на ведення війни. Д-р С. Подолинський наголошував: «стало надто очевидним, що загальна сума воєнних витрат є

набагато більшою, ніж сума, потрібна на утримання людей, що гинуть у війнах» [6, с.276]. Акцентування уваги українського науковця сьогодні належить сприймати через зіставлення названих видів витрат, а саме: воєнних витрат та витрат на утримання людей, що гинуть у війнах, вказуючи при цьому, що перший різновид витрат істотно перевищує другий.

Модернізація монетарного сектора має бути сприятливою для повоєнного суспільно-господарського відродження національної економіки та відбуватися на новітніх засадах, започаткованих д-ром С. Подолинським, продовжених акад. В. Вернадським і творчо розвинутих інтелектуалом та правозахисником М. Руденком, а також тими, кого ми іменуємо "апостолами екологічної економіки". Адже нині модифікацію монетарного сектора економіки належить приводити у відповідність глобальним еколого-економічним викликам.

Монетарний підхід М. Руденка продовжує обґрунтований ним природничий підхід до інтерпретації реального сектора національної економіки, особливо актуальний з погляду повоєнного суспільно-господарського відродження. Застосовуючи новітній інструментарій, доречно підтвердити фактично наявні, проте до цього часу не розкриті зв'язки між здобутками подвижників національної та світової фізико-економічної науки, зокрема, нобеліата Ф. Содді та українського інтелектуала М. Руденка [7].

Розкриття сутності грошей за М. Руденком пов'язане передовсім зі з'ясуванням їх наповнення, а також із дослідженням природи додаткової вартості, насамперед її джерела (субстанції). Наприкінці 80-х років ХХ ст. М.Руденко висловив міркування щодо зерна як субстанційного наповнення грошей [1, с.418]. Це тягне за собою ще два завдання. Вони полягають у наданні природознавчих відповідей на основне питання економічної науки, та формулюванні засад інституційної природи грошей [1, с.103, 481].

Дослідницька позиція М.Руденка, оприлюднена понад 20 років тому, продовжує залишатися актуальною до даного часу, особливо у дискусії щодо

сутності грошей. Адже криптовалюти, які з'явилися за час, що минув після висловлених М. Руденком міркувань, не відповідають новітнім вимогам: вони можуть виконувати роль засобу розрахунків, але не еталона вартості благ. Через півтора десятиліття мислитель конкретно довів: якби «еталоном вартості ... зробити тонну або центнер пшениці ... сотні мільйонів земель були б врятовані від голодної смерті» [1, с. 482]. У такий спосіб М. Руденко підтвердив, що висловлені ним положення є рятівними.

Таким чином, результати дослідження проблеми свідчать, що суспільно-господарське відродження має бути адекватним сучасним викликам і здійснюватися через відповідну, а саме еколого-економічну модель, сприятливу для розвитку агропродовольчої сфери. Потрібне визнання енергії прогресу найпосутнішим об'єктом управління та її невідкладне системне охоплення з метою інформаційного забезпечення керованості продовольчого комплексу. Визначальним напрямом нарощування продовольчого потенціалу є розвиток реального сектора національної економіки. Для нарощування агропродовольчого потенціалу поряд із розвитком реального сектора нині також необхідна модернізація монетарного сектора.

Прикладне застосування пропонованих методик відкриває можливості нарощування потужностей продовольчого потенціалу у кілька разів порівняно з досягнутими показниками. Аналіз, здійснюваний за даними фактографічного забезпечення, вибудованого на природничих засадах, покликаний стати інструментом виявлення невикористаних можливостей та упущених вигід, спрямованим на мобілізацію резервів зростання продовольчого потенціалу.

Література

1. Руденко М. Енергія прогресу. Вибрані праці з економії, філософії і космології. Київ: «Кліо», 2015. 680 с.
2. Шевчук В. Природничі засади інновацій в економічній науці: відповіді на виклики війни і повоєнного періоду. Інноваційні ідеї в економічній науці: пошуки вирішення сучасних проблем. Київ: НУКМА, 2022.

3. Сергій Подолинський Вікіпедія URL: https://ru.qwe.wiki/wiki/Sergei_Podolinsky (дата звернення: 07.05.2023).

4. Екологічна економіка Вікіпедія URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Ecological_economics (дата звернення: 07.05.2023).

5. Постанова Кабінету Міністрів України від 20.03.2022 № 326 «Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 08.05.2023).

6. Подолинський С. Вибрані праці. Київ.: КНЕУ, 2000. 328 с.

7. Shevchuk V. Choice of principles of economic thinking of modern societies: alternatives to meeting viable challenges / New trends in the economic systems management in the context of modern global challenges: collective monograph / scientific edited by M. Bezpartochnyi. Sofia: VUZF Publishing House “St. Grigorii Bogoslov”, 2020. Vol. 2. P. 62–82.

Коваленко О. В., д. е. н., старший науковий співробітник,
завідувач відділу економічних досліджень,

Ященко Л. О., к. е. н., старший науковий співробітник,
старший науковий співробітник відділу економічних досліджень
Інститут продовольчих ресурсів НААН, м. Київ

ЦІНОВА КОН'ЮНКТУРА ПРОДОВОЛЬЧОГО РИНКУ УКРАЇНИ В НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЯХ 2020–2022 РОКІВ

Сучасна світова економіка функціонує в умовах невизначеності та періодичних кризових явищ: епідемій; кліматичних впливів; фінансово-економічних криз; військових протистоянь тощо. Такі події зазвичай зумовлюють зниження темпів зростання світової економіки і створюють загрозу продовольчій безпеці. Уповільнення економічного розвитку призводить до зростання бідності та підвищення кількості населення, що страждає від недоїдання або відчуває нестачу продовольства [1; 2].

Щодо достатності споживання основних продуктів в Україні, то слід зазначити, що фактичні обсяги споживання за основними групами продовольства впродовж багатьох років не досягають рекомендованих норм, зокрема в 2021 році таке відставання становило: м'яса та м'ясопродуктів – на

36%; молока і молокопродуктів – на 47,4%; яєць – на 6,8%; фруктів та ягід – на 34,4%; цукру – на 25%, рибопродуктів – на 34%.

В умовах нестабільної економіки попит на харчові продукти може залежати від різних факторів, однак найбільш мотивуючим для населення є ціновий фактор, який формується кон'юнктурою продовольчого ринку.

Пандемія COVID-19 дещо уповільнила зростання цін на основні групи продовольчих товарів у 2020 році через втрату вільного доступу до харчових продуктів. Уповільнився темп зростання цін на хлібобулочні, борошняні та круп'яні вироби, молочні продукти, яйця птиці. Ціни на групу овочевих продуктів знизилися на 35,14%, на м'ясо та м'ясопродукти – на 1,57% (рис. 1).

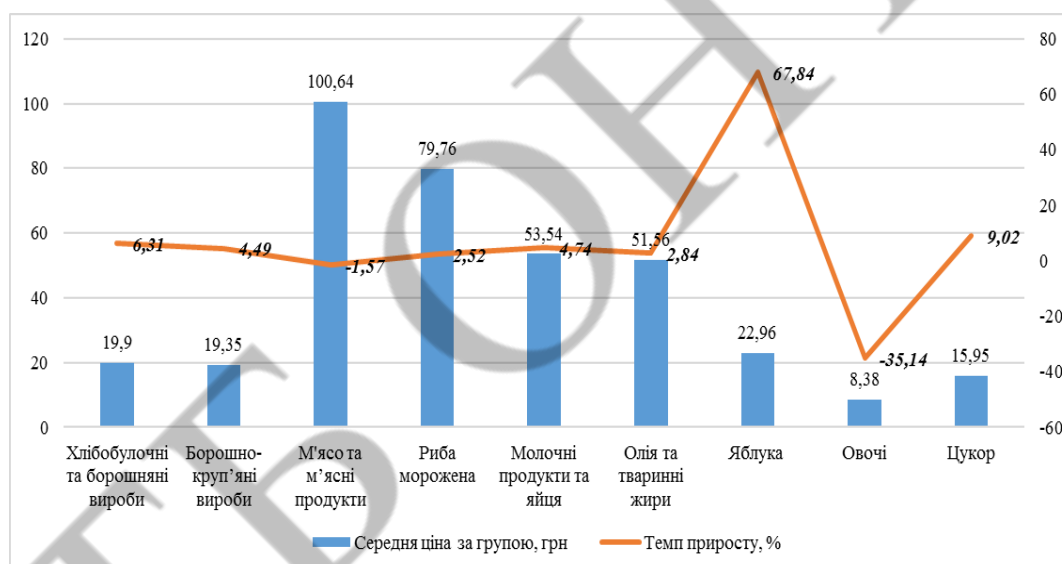

Рис. 1. Середні ціни за групами харчових продуктів у 2020 році у порівнянні з їх темпами приросту (2020 рік до 2019 року)

Джерело: побудовано за даними Державної служби статистики України [3]

Військова агресія РФ проти України суттєво погіршила продовольчу безпеку держави, загострила багато інших проблем, пов'язаних із забезпеченням населення харчовими продуктами, у тому числі було втрачено сільськогосподарські угіддя на окупованих територіях, знищено значну кількість підприємств з виробництва харчової продукції та інших допоміжних потужностей, зросла інфляція та споживчі ціни, були порушені продовольчо-

збутові ланцюги, виник дефіцит кваліфікованих кадрів; знизились обсяги виробництва та експорту продовольства з України, передусім зернових культур та олії, що позбавило виробників фінансових ресурсів для забезпечення поточної господарської діяльності.

Для населення, яке впродовж всього періоду жорстоких воєнних дій 2022–2023 років залишилось на території України, найбільш відчутними стали: підвищення споживчих цін на харчові продукти за одночасного зниження рівня доходів та купівельної спроможності. У 2022 році проти 2021 найбільше подорожчали овочі (на 116,03%), риба заморожена (на 59,9%) та борошняно-круп'яні вироби (на 46,72%) (рис. 2).

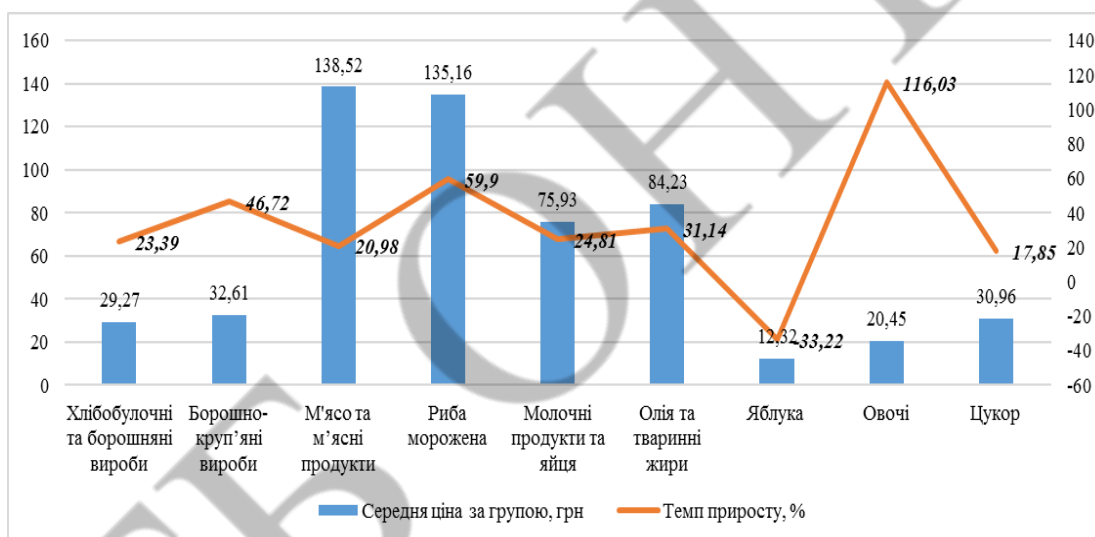

Рис. 2. Середні ціни за групами харчових продуктів у 2022 році у порівнянні з їх темпами приросту (2022 рік до 2021 року)

Джерело: побудовано за даними Державної служби статистики України [3]

Дані табл. 1 демонструють зміни цін на окремі харчові продукти з настанням пандемії та повномасштабної війни. Ряд продуктів, які в період пандемії значно подешевшали, з настанням війни різко дорожчали, з них: капуста білокачанна у 2020 році проти 2019 подешевшала на 47,6%, а в 2022 році проти 2021 – подорожчала на 211,3%; цибуля ріпчаста 2020-го подешевшала на 40,0%, а 2022-го – подорожчала на 172,9%; морква подешевшала у 2020 році на 34,1%, у 2022 році – подорожчала на 138,6%; буряк, що 2020 подешевшав на 46,7%, 2022 – подорожчав на 94,3%.

За період пандемії (2020 р.) дешевшали й інші продукти: пшоно – на 33,9%, філе куряче – на 16,1%, тушки курячі – на 11,1% тощо. Водночас значного підвищення цін 2020 року зазнали крупа гречана (на 77,8%) та яблука (на 67,8%). З початком війни 2022 року зросли ціни на: рис (на 71,6%), крупу гречану (на 68,5%), рибу заморожену (на 59,9%), сало (45,2%), ковбаси (на 32,7%), хліб пшеничний першого гатунку (на 31,6%), пшоно (на 31,4%), батон (на 31,2%) та інші продукти.

Таблиця 1

Динаміка та зміни цін на основні харчові продукти у період пандемії та повномасштабної війни

Харчовий продукт	Середні ціни, грн				Темпи приросту, %		
	2019	2020	2021	2022	2020/ 2019	2021/ 2020	2022/ 2021
Хліб пшеничний з борошна вищого гатунку	23,35	25,07	30,19	35,81	7,4	20,4	18,6
Хліб пшеничний з борошна першого гатунку	18,83	20,24	24,02	31,62	7,5	18,7	31,6
Хліб житній, житньо-пшеничний	19,89	21,12	25,03	29,18	6,2	18,5	16,6
Батон	13,39	14,07	16,41	21,53	5,1	16,6	31,2
Макаронні вироби з м'яких сортів пшениці	18,14	19,01	22,96	28,21	4,8	20,8	22,9
Борошно пшеничне	11,59	11,67	14,28	16,77	0,7	22,3	17,5
Рис	23,09	23,36	26,95	46,24	1,1	15,4	71,6
Крупи манні	14,02	14,24	17,21	21,17	1,6	20,8	23,0
Крупи гречані	19,62	34,89	42,06	70,87	77,8	20,5	68,5
Крупи ячні	12,12	11,65	14,98	17,12	-3,9	28,6	14,2
Пшоно	30,66	20,28	17,86	23,46	-33,9	-11,9	31,4
Яловичина	129,87	141,30	164,86	194,01	8,8	16,7	17,7
Свинина	118,35	118,38	120,56	144,28	0,0	1,8	19,7
Птиця (тушки курячі)	60,13	53,47	67,19	76,87	-11,1	25,7	14,4
Філе куряче	106,52	89,34	108,44	129,61	-16,1	21,4	19,5
Ковбаси варені першого гатунку	96,35	100,70	111,42	147,83	4,5	10,7	32,7
Риба морожена	77,80	79,76	84,53	135,16	2,5	6,0	59,9
Молоко пастеризоване жирністю до 2,6% включно	24,50	25,07	26,71	31,83	2,4	6,5	19,2
Сири м'які жирні	101,10	107,69	118,15	149,80	6,5	9,7	26,8
Сметана жирністю до 15% включно	59,15	62,09	69,32	86,51	5,0	11,6	24,8
Яйця	19,70	19,30	29,15	35,56	-2,0	51,1	22,0
Масло вершкове	40,97	43,36	47,26	58,74	5,9	9,0	24,3
Олія соняшникова	34,91	35,80	59,08	68,56	2,5	65,0	16,0
Сало	74,52	75,51	86,35	125,40	1,3	14,4	45,2
Яблука	13,68	22,96	18,45	12,32	67,8	-19,6	-33,3
Капуста білокачанна	11,70	6,14	7,49	23,33	-47,6	22,1	211,3
Цибуля ріпчаста	15,55	9,33	8,99	24,54	-40,0	-3,6	172,9
Буряк	11,76	6,26	10,33	20,07	-46,7	65,0	94,3
Морква	12,29	8,09	9,93	23,70	-34,1	22,7	138,6
Картопля	13,30	12,08	10,60	10,63	-9,1	-12,3	0,3
Цукор	14,63	15,95	26,27	30,96	9,0	64,7	17,9

Джерело: середньорічні ціни сформовано за середньомісячними цінами за даними Державної служби статистики України [3]

Жирним прямим шрифтом виділено зростання середньорічних цін більше ніж на 30%; жирним курсивом – падіння цін більше ніж на 10%

Як зауважили в МВФ, "війна в Україні посилила ціновий тиск на світових ринках продовольчих товарів в умовах і без того стрімкого зростання цін на товари та різкого зростання інфляції через відновлення попиту та збоїв в ланцюжках поставок. Внутрішні ціни продовжують зростати, а ризики для виробництва харчових продуктів надалі загрожуватимуть стабільності цін на продовольство в 2023 році" [4].

Зростання цін на продовольство безумовно погіршуватиме стан продовольчої безпеки в країні. Тому пріоритетними завданнями продовольчої політики в цей період мають стати:

- організація системи постійного моніторингу стану продовольчої безпеки, розробка пропозицій для вжиття, у разі необхідності, заходів які будуть спрямовані на унормування ситуації;

- впровадження кращого світового досвіду у боротьбі з бідністю. Особливу увагу необхідно приділяти найбільш вразливим та мало захищеним верствам населення, а також системам захисту населення в умовах надзвичайних ситуацій;

- стимулювання заходів щодо створення замкнених циклів харчового виробництва для отримання широкого асортименту якісних кінцевих харчових продуктів та ін.

Література

1. Дані Організації об'єднаних націй. URL: <https://news.un.org/ru/story/2021/07/1405932> (дата звернення: 07.05.2023).
2. Дані Всесвітнього банку. URL: <https://blogs.worldbank.org/ru/voices/tackling-most-urgent-challenges-poorest-and-most-vulnerable> (дата звернення: 08.05.2023).
3. Дані Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 07.05.2023).
4. У світі знижуються ціни на продукти, але все ще високі для внутрішнього споживача – МВФ. (2023). URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3694967-u-sviti-znizuutsa-cini-na-produkti-ale-vse-se-visoki-dla-vnutrisnogo-spozivaca-mvf.html> (дата звернення: 06.05.2023).

Крисанов Д. Ф., д. е. н., професор, керівник інституту економіки і бізнесу
Білоцерківський національний аграрний університет

ЗБИТКИ АГРАРНОГО СЕКТОРА УКРАЇНИ УНАСЛІДОК РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ І ЙОГО ВІДНОВЛЕННЯ ЗГІДНО «НОВОЇ АГРАРНОЇ ПОЛІТИКИ»

Війна московії в Україні триває другий рік і неодноразово проводилися оцінки понесених втрат. Світовий банк, зокрема, оцінив потребу України у коштах на відновлення та реконструкцію станом на 23.03.2023 у 411 млрд дол. Щодо аграрного сектора, то станом на 15.09.2022 прямі збитки оцінені в 6,6 млрд дол. [1], а загалом – понад 40 млрд дол. [2] (табл. 1).

Таблиця 1

Збитки, нанесені аграрному сектору України, та виникнення нових ризиків для його функціонування унаслідок повномасштабної російської агресії у 2022 р.

№ пп	Назва виду втрат	Млн дол.	%
1	2	3	4
	Сукупні втрати (прямі+непрямі)	40859,2	x
	I. Прямі втрати	6626,5	100,0
1	Зруйновані повністю або частково понад 84 тис. одиниць техніки і устаткування	2885,4	44,0
2	Знищена або вкрадена вироблена продукція (2,8 млн тонн зернових і 1,2 млн тонн олійних культур минулорічного врожаю)	1872,0	28,0
3	Ремонт пошкоджених або заміна знищених потужностей для зберігання зерна сукупною місткістю 9,4 млн тонн	1062,5	16,0
4	Загибель майже 400 тис. бджолосімей, 95 тис. кіз та овець, 212 тис. великої рогатої худоби, 507 тис. свиней та майже 11,7 млн птахів	362,5	5,4
5	Знищено понад 14,3 тис. га багаторічних насаджень	348,7	5,2
6	Знищення та привласнення палива, мінеральних добрив та засобів захисту рослин	95,4	1,4
	II. Непрямі втрати	34232,7	100,0
1	Зниження врожаїв однорічних культур, з них: врожай ячменю впав на 38,8%, пшениці - на 33,3% (втрата \$2,5 млрд), сояшника - на 30,9% (втрата \$3 млрд), кукурудзи - на 18,3%. Це викликано двома ключовими факторами: а) скорочення зібраних площ, оскільки значна частка цих рослин вирощується на територіях, які потерпіли від воєнних дій; б) зниження врожайності через спрощення технології виробництва, зокрема, через здорожчання факторів виробництва та низької ліквідності агровиробників відбувається зменшення внесення добрив та засобів захисту рослин	11200	32,7

№ пп	Назва виду втрат	Млн дол.	%
2	Через зменшення обсягів виробництва озимої пшениці в наступному році втратять ще \$2,4 млрд., озимих ріпаку та ячменю - \$318 млн і \$312 млн	3000	8,8
3	Втрати від виробництва багаторічних культур оцінюються у \$322 млн, з яких \$59,2 млн - результат скорочення виробництва зерняткових, \$89,5 млн - ягідних, а \$173,4 млн - кісточкових культур	322	0,9
4	Непрямі втрати від падіння виробництва продукції тваринництва до 10%, але в окремих секторах вище: молока - 31%, свинарства - 29%, а яєць - 21%	348,7	1,0
5	Підвищення цін на паливо через зростання вартості енергоносіїв	485	1,4
6	Зростання витрат на добрива через зростання вартості енергоносіїв	377	1,2
7	Втрати через порушення логістичних ланцюгів, які спричинила війна: зниження внутрішніх цін на експортоорієнтовані культури - пшеницю, кукурудзу, ячмінь, соняшник; перебудова логістичних ланцюжків, переорієнтація з експорту морем на залізниці, річкові порти й вантажівки, що призвело до зростання вартості доставлення з \$30 до подекуди \$170-200 за тону продукції; через зменшення пропускної спроможності обсяг експорту у перші місяці повномасштабного вторгнення скоротився у п'ять разів; у вересні внутрішні ціни на основні експортоорієнтовані культури залишалися на 61% нижчими за довоєнні. З підписанням зернової угоди ситуація дещо покращилася, однак поточні експортні можливості не задовольняють потреби експортерів, а витрати на транспортування залишаються високими. Зерновий експортний коридор хоч і відкритий, та навряд чи його можна назвати надійним з огляду на нестабільну поведінку рф і він не привів до зростання внутрішніх цін на основні культури	18500	54,0
III. Основні ризики для функціонування аграрного сектора економіки			
1	Зазнали збитків внаслідок збройної агресії рф 2653 суб'єктів господарювання аграрного сектору: площі ріллі зменшилися на 1,9 млн га, багаторічних насаджень – на 9 тис. га. Крім того, територія близько 1 млн га потребує обстеження на наявність вибухонебезпечних предметів		
2	У 2022 р., порівняно з 2021 р., загальна посівна площа скоротилася на 20 % унаслідок того, що вони або окуповані, або перебувають під постійними обстрілами, або заміновані		
3	Згубного впливу зазнали сільськогосподарські угіддя, де велися військові дії, і це потребуватиме виділення суттєвих коштів на їх повернення до активного використання. Значні масштаби воєнного забруднення призведуть до виведення з обробітку на невизначений термін чималих земельних площ. Наразі третина українських земель стала зоною ризикового сільського господарства		
4	Внутрішнє споживання азотних добрив за 2022 р. знизилося на 40-55 % - з 4,75 млн т до 2-2,9 млн т		

№ пп	Назва виду втрат	Млн дол.	%
5	За даними ФАО, понад 150 тис. фермерів/працівників продовольчої системи безпосередньо постраждали від війни та/або були змушені мігрувати. Перспектива відновлення їх економічної діяльності на власних землях є невизначеною, що може призвести до їх виходу з аграрного бізнесу або зміни спеціалізації. У складному становищі дрібнотоварні виробники, які вирощували сезонну продукцію, відігравали важливу роль у забезпеченні зайнятості й доходів сільського населення		
6	За оцінками експертів, 84,2 тис. одиниць техніки та устаткування (11 % наявних до 24 лютого 2022 р.) є повністю або частково пошкодженими		
7	За оцінками експертів, існуючий дефіцит складських потужностей (10–15 млн тонн) через знищення зерносховищ і продовольчих складів збільшився до 20 млн тонн		
8	До агресії РФ понад 90 % зернових та олійних культур експортувалося саме морським шляхом. Через блокаду українських чорноморських портів експортні поставки продукції АПК надзвичайно ускладнилися, але організація «зернового коридору» на період дії відповідних договорів під патронатом ООН знизила логістичну напругу, однак це не може бути гарантією на перспективу		
9	Здорожчання собівартості сільськогосподарської продукції та ускладнення її збуту спричинило зміну структури виробництва на користь високорентабельних культур (у 2023 р. збільшуватимуться посівні площі під олійні: ріпак, сою, соняшник, а зменшуватимуться - під пшеницю), а також відмова агровиробників від вирощування трудомістких культур (передусім, борщового набору, ранньої сезонної продукції), що негативно позначиться на забезпеченні ними населення країни.		
10	У тваринницькій галузі складна ситуація через скорочення поголів'я тварин у господарствах населення, зростання витрат на виробництво й відсутність фінансових ресурсів у аграріїв для відбудови зруйнованих тваринницьких приміщень та закупівлі молодняка тварин.		
11	У разі продовження воєнних дій знижуватимуться експортні поставки українського збіжжя за кордон. Рекордний урожай сільськогосподарських культур 2021 р. (понад 108 млн т зернових) забезпечив значні обсяги її експорту у 2022 р. У минулому році загальний збір сільгоспкультур скоротився до 67 млн т і прогнозується його зменшення в поточному. А внаслідок переорієнтації структури посівних площ на користь олійних культур знизиться виробництво зернових.		

Джерело: Розроблено та адаптовано з використанням [1; 2].

З метою започаткування процесу відновлення економіки, навіть не чекаючи офіційного завершення війни, було підготовлено всеохоплюючий План. Зазначимо, що програма Плану відновлення України базується на п'яти Основних принципах, а саме: Негайний початок і поступовий розвиток; Нарощування справедливого добробуту; Інтеграція в ЄС; Відбудова кращого, ніж було, в національному і регіональному масштабах; Стимулювання приватних інвестицій. План включає 17 національних програм (на суму у

межах min/max 733-893 млрд дол.) та в її складі нацпрограма «Розвиток секторів економіки з доданою вартістю» (34 напрями на суму 50 млрд дол.), а серед них 12 - спрямованих на трансформацію і відбудову аграрного сектору [3] і передбачає наступні проекти з відповідним фінансуванням:

біоенергетична незалежність – орієнтовна потреба в фінансуванні – 108 млрд грн;

будівництво системи іригації на 1 млн га – 70 млрд грн;

експортна фабрика продовольства – 306 млрд грн;

стимулювання та розвиток переробки продукції рослинного походження – 168 млрд грн +210 млрд грн (плодоовочева Україна);

збереження аграрного сектору в умовах блокади портів – 87,4 млрд грн +15 млрд грн (будівництво нового транспортного коридору) +8 млрд грн (розвиток річкового експорту агропродукції) +7,3 млрд грн (будівництво «сухих» портів та транскордонних терміналів);

м'ясо-молочна незалежність – 229,9 млрд грн;

повернення сільськогосподарських земель в економічний обіг – 48,2 млрд грн;

сприяння переходу агропродовольчого сектору до «зеленого» зростання – 167 млрд грн;

картографування території України та впровадження Національної інфраструктури геопросторових даних – 3,3 млрд грн;

оперативне відновлення АПК після війни – 195 млрд грн;

розвиток меліоративних систем - 50 млрд грн;

розвиток насінництва та будівництво заводів з виготовлення гібридного насіння – 10,5 млрд грн.

Загальна (орієнтовна) сума в фінансуванні на потреби відновлення аграрного сектора становить 1683,4 млрд грн. на період 10,5 років, а в середньорічному обчисленні – більше 160 млрд грн. Це майже втричі

перевищує капітальні вкладення в первинне виробництво, які були профінансовані в середньорічному обчисленні за 2017-2021 рр. – майже 58 млрд грн. В якості основних джерел фінансування будуть виступати державний бюджет, міжнародні кредити та донорська допомога ЄС.

Детальний перелік ключових робіт по аграрному сектору в рамках Плану відновлення України та конкретні строки реалізації проектів розкриті в Плані відновлення за напрямом «Нова аграрна політика» [3; 4].

План відновлення України за напрямом «Нова аграрна політика» диверсифікується за двома стратегічними цілями (Економічна трансформація АПК та Розвиток аграрної інфраструктури) і 14 проектами та охоплює три етапи реалізації: червень - грудень 2022 р.; січень 2023 р. – грудень 2025 р.; січень 2026 р. – грудень 2032 р.

Вже минув перший етап реалізації Плану відновлення України за напрямом «Нова аграрна політика». Головна ціль, яку необхідно було досягти, це забезпечити збереження наявного економічного потенціалу галузі. Але на заваді реалізації цієї мети стало загострення військового конфлікту та знищення аграрно-ресурсного потенціалу в зонах бойових дій і на прифронтових територіях, подальше мінування і хімічне забруднення та руйнація родючого шару сільськогосподарських угідь, руйнування логістичних ланцюгів, банкрутство низки аграрних підприємств, відсутність доступного фінансування, обмеженість кредитних ресурсів та ін. Лише із закінченням війни й звільненням від агресора окупованих територій будуть суттєво активізовані роботи за напрямом «Нова аграрна політика» з метою відновлення та нарощування аграрно-ресурсного потенціалу сільського господарства і суміжних галузей на інноваційно-технологічній основі.

Література

1. Нейтер Роман. Втрати на \$40 млрд: як через війну страждає аграрний сектор України. Скільки втратило сільське господарство України через агресію РФ та від чого залежить швидкість відновлення? URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/12/19/695167/> (дата звернення: 02.05.2023).

2. Русан Віталій. Аграрний сектор економіки: підсумки 2022 та прогноз на 2023 рік. 10.03.2023. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/ahrarynyy-sektor-ekonomiky-pidsumky-2022-ta-prohnoz-na-2023-rik> (дата звернення: 04.05.2023).

3. Проекти Національної програми «Відновлення України». URL: <https://recovery.gov.ua/project/program/grow-value-adding-sectors-of-economy> (дата звернення: 03.05.2023).

4. Проект Плану відновлення України. Матеріали робочої групи «Нова аграрна політика». 21 с. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/new-agrarian-policy.pdf> (дата звернення: 06.05.2023).

Россоха В. В., д. е. н., професор, головний науковий співробітник відділу економіки регіонального розвитку та прогнозування
Нечипоренко О. М., д. е. н., чл.-кор. НААН, заступник директора з наукової роботи Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»

РОЗВИТОК АГРАРНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ У ДОВОЄННИЙ ТА ВОЄННИЙ ПЕРІОДИ

Стан проблеми. Повномасштабна війна з росією внесла значні корективи у розвиток сільського господарства України. Площа посівів лише основних сільськогосподарських культур у 2022 р. була зменшена порівняно з 2021 р. майже на 3,0 млн га, від 16,9 до 14,2 млн га, що становить 16,0%. Загарбниками було викрадено або знищено 4 млн тонн продукції врожаю 2021 р., в. т. ч. 2,8 млн тонн зернових і 1,2 млн тонн олійних культур загальною вартістю 1,87 млрд дол. США, знищено і привласнено пальне, мінеральні добрива та засоби захисту рослин суму на 95 млн дол. США. Зруйновано зерносховища сукупною місткістю 9,4 млн тонн, на відновлення яких необхідно 1,1 млрд дол. США. За даними Міністерства аграрної політики та продовольства України загальна сума прямих і непрямих збитків, завданих аграрному сектору в 2022 році, становить 41,1 млрд дол. США. Найбільша частка (44%) прямих втрат припадає на зруйновану техніку й устаткування. Вартість понад 84 тис. знищених одиниць технічних засобів оцінюється в 2,9 млрд дол. США [1].

Навіть через складнощі збору врожаю, станом на 16.02.2023 зернові і зернобобові зібрано на площі 11,2 млн га, що становить 98% площі посіву. Незібраною на площі 478,5 га, або 6% площі посіву залишилася кукурудза. Проте збирати її стало вже не вигідно, оскільки витрати на збирання і сушіння зерна перевищили ціну реалізації. На полі залишилися також 2% площі посіву гречки (1,4 га) та 1% проса. Валове виробництво зернових культур у 2022 році скоротилося порівняно з 2021 р. майже на 32,2 млн тонн (табл.).

Таблиця 1

Виробництво сільськогосподарської продукції

Продукція	Роки					2022 р. +,- до 2021 р.
	2018	2019	2020	2021	2022	
<i>Рослинництво (тис. тонн)</i>						
Зернові та зернобобові, всього, тис. тонн	70056,5	75143,2	64932,9	86010,4	53812,2	-32198,2
у т. ч. пшениця	24605,8	28327,9	24877,4	32151,0	20281,7	-11869,3
жито	393,8	334,7	456,8	593,2	314,9	-278,3
кукурудза	35801,1	35880,1	30290,3	42109,9	26293,0	-15816,9
ячмінь	7349,1	8916,8	7636,3	9437,0	5611,6	-3824,4
овес	418,5	422,0	510,0	467,9	393,2	-74,7
горох	775,6	573,0	478,9	566,3	280,3	-286,0
гречка	137,0	85,0	97,6	105,8	171,1	+65,3
просо	80,5	169,7	256,1	205,0	104,8	-100,2
рис	69,2	54,6	60,7	49,5	33,5	-16,0
Цукрові буряки	13967,7	10204,5	9150,2	10853,9	8758,9	-2095,0
Соняшник	14165,2	15254,1	13110,4	16392,4	10560,5	-5831,9
Соя	4460,8	3698,7	2797,7	3493,2	3692,8	+199,6
Ріпак	2750,6	3280,3	2557,2	2938,9	3249,2	+310,3
<i>Тваринництво (тис. тонн)</i>						
Худоба та птиця вирощування, всього	3368,2	3445,5	3409,3	3329,8	2974,8	-355,0
велика рогата худоба	564,7	556,4	537,5	475,1	383,4	-91,7
свині	965,6	966,9	966,7	971,2	874,0	-97,2
птиця всіх видів	1770,2	1859,3	1845,7	1825,4	1670,0	-155,4
Молоко	10064,0	9663,2	9263,6	8714,0	7642,4	-1071,6
Яйця, млрд шт.	16,13	16,68	16,17	14,1	11,7	-2,4

Джерело: сформовано за даними [2].

За даними таблиці 1 виробництво цукрових буряків зменшилося на 2095,5, а соняшнику на 5831,9 тис тонн. Водночас виробництво сої і ріпаку зросло на 199,6 та 310,3 тис. тонн відповідно.

В результаті збройної агресії рф значних збитків зазнала й галузь тваринництва. Майже 20% всього поголів'я великої рогатої худоби, що сконцентровано на окупованих територіях або з зоні ведення активних бойових дій, в переважній більшості не можуть повноцінно працювати і бути врахованими в загальному обсязі виробництва продукції. У галузі свинарства 23% свинокомплексів припинили своє функціонування.

Протягом 2022 року зафіксовано загибель 95 тис. кіз і овець, 212 тис. великої рогатої худоби, 507 тис. свиней, майже 11,7 млн птахів та майже 400 тис. бджолосімей. Загалом фермери і пасічники втратили ресурсів на суму близько 362 млн дол. США. Відповідно виробництво м'яса великої рогатої худоби, свиней і птиці всіх видів в живій вазі зменшилося на 355 тис. тонн, молока – на 1071,6 тис. тонн, яєць – на 2,4 млрд шт.

Внаслідок бойових дій було знищено понад 14,3 тис. га багаторічних насаджень, вартістю майже 349 млн дол. Загалом за 2022 р. російська агресія в Україні спричинила руйнацію майже 25% вітчизняного аграрного сектору.

Державна політика. В умовах обмеженості власних ресурсів Державна аграрна політика спрямована на залученням міжнародної підтримки аграрному сектору, що має позитивно вплинути на виробництво продукції у 2023 р.

Завдяки домовленостям Уряду, для збереження агросектору України Міжнародна фінансова корпорація (МФК) англ. International Finance Corporation (IFC) з іншими донорами планують виділити на програми підтримки пільгового кредитування товаровиробників 1 млрд дол. США. За даними Міністерства аграрної політики і продовольства України на Фонд часткового гарантування кредитів у сільському господарстві вже закладено 360 млн грн.

У підготовці до посівної компанії і збору врожаю 2023 року Світовий банк планує підтримати агровиробників на суму 432 млн дол. США. Сільськогосподарська організація ООН (ФАО) погодилася надати країні

насіннєвий матеріал, який дасть можливість збільшити загальні площі посівів ярих культур у 2023 році на 30%. На 70 млрд грн буде пролонговано кредитну програму 5-7-9 під 50% державних гарантій та допомогу Світового банку. За цією програмою агровиробники зможуть залучати кредити в розмірі від 100 тис. до 90 млн грн під 0–9%. У 2022 році агровиробники України отримали портфельні гарантії за кредитами майже на 24 млрд грн, а за програмою "5-7-9" надано 81,2 млрд грн кредитних коштів.

Через платформу створеного Державного аграрного реєстру діє програма фінансової допомоги ЄС малим агровиробникам, Субсидій і дотацій в розмірі 1,5 млрд грн (50 млн євро) спрямовано для фермерів, які утримують від трьох до 100 корів або мають в обробітку від 1 до 120 га угідь. Допомога становить 5300 грн за корову, але не більше 530 тис. грн, а також 3100 грн за один гектар, але не більше 372 тис. грн. У 2022 р. було погоджено 31 000 таких заявок [3].

Програма фінансової підтримки малих агровиробників від Європейського Союзу розрахована на близько 10 тис. виробників сільськогосподарської продукції та 1200 фермерів, які утримують корів, із загальним охопленням у 32 тисячі тварини. Основною умовою участі в програмі визначено реєстрацію в державному аграрному реєстрі. Світовий банк на неї виділив 50 млн грн, а в 2023 р. збільшив суму дотацій до 80 млн грн.

На підтримку господарств з виробництва молока в регіонах, що постраждали від бойових дій (Чернігівська, Київська та Сумська області) Швейцарія виділила 2,5 млн швейцарських франків (близько 100 млн грн). Проєкт спрямований на покращення доступу українців до якісних молочних продуктів шляхом забезпечення гігієни доїння. Потребу в одержанні гуманітарної допомоги підтвердили 232 молочні господарства, з них 95 – з Чернігівської області, 78 – з Київської області, 59 – з Сумської області [4].

Додаткове забезпечення під отримання кредиту надає Фонд часткового гарантування – 720 млн грн від держави та Світового банку. Кошти будуть доступні для тих, хто має в обробітку до 500 га угідь. Для підтримки агропереробки, а також розвитку виробництва біометану та біоетанолу будуть виділені кошти в розмірі 50 млн дол. США.

Варто зазначити, що допомога малим агровиробникам, що фінансується шляхом бюджетної підтримки ЄС, відповідає найкращим європейським практикам, зокрема поширеному у Євросоюзі механізмі виробничих грантів (*Production Grant Scheme, PSG*).

Міністерство аграрної політики та продовольства України підписало вже 85 наказів у рамках грантової програми «єРобота» з розвитку садів та теплиць. Загальна сума грантів становить 405,1 млн грн, площа насаджень – 1120,21 га. У топ-3-х культур з розвитку садів увійшли фундук та волоський горіх із площею 369,1 га, лохина і чорниця – 290 га та яблуня – 271,1 га.

Площі угідь для розвитку або створення саду по напрямку садівництва мають варіюватися від 1 до 25 га зі створенням робочих місць. По напрямку теплиці гранти надаються на будівництво однієї модульної теплиці орієнтовною площею від 0,4 до 2,4 га відповідно до типового проєкту. Кількість створених робочих місць має бути не менше 14 на 1 га. Заявка на створення теплиць повинна містити проєкт модульної теплиці. По обох напрямках Програма передбачає співфінансування. Від 30% власних коштів забезпечує її учасник, а 70% – держава. Цими коштами можна оплатити витрати, визначені Порядками Постанови КМУ № 738 [5].

Інвестиційна грантова підтримка, що надається ФАО завдяки фінансуванню Євросоюзу, спрямована також на допомогу мікро- та малим сільськогосподарським виробникам, кооперативам та асоціаціям виробників географічних зазначень (ГЗ). На основі отриманих заявок ФАО надасть виробникам інвестиційні кошти у розмірі: до 370 тис. грн (10 тис. дол. США) для малих фермерських господарств та до 925 тис. грн (25 тис. дол. США) для

сільськогосподарських малих та середніх підприємств, сільськогосподарських кооперативів та об'єднань виробників ГЗ. Отримувачі допомоги повинні будуть зробити відповідний внесок у натуральній або фінансовій формі у розмірі не менше 10 відсотків від вартості запропонованої інвестиції [6].

Водночас у 2023 році керівництво України також здійснює низку заходів, спрямованих на підтримку сільського господарства. Відповідно майже 2,2 тис. сільськогосподарських товаровиробників вже залучили 9,65 млрд грн кредитів. За програмою «Доступні кредити 5-7-9%» залучено 4,26 млрд грн, а за програмою державних гарантій у розмірі 80% – 17,2 млн грн [7].

Прогнозні оцінки. Планування структури посівних площ у 2023 році є досить індивідуальним питанням, оскільки кожне господарство має свій ресурсний потенціал і тому орієнтується на вирощування тих культур і на тих площах, що очікувано дасть максимальний ефект при мінімальних витратах.

Для кожної ґрунтово-кліматичної зони України науково обґрунтовано найоптимальніший для вирощування перелік культур. При цьому необхідно враховувати наслідки від повторного/тривалого вирощування таких культур, як соняшник, соя чи ріпак, які мають спільний перелік хвороб, що призводить до погіршення загального фітосанітарного стану полів і, як наслідок, до зростання частки витрат на засоби захисту рослин.

Залишки на полі посівів кукурудзи та соняшнику по всій Україні в зимовий період, погіршення якості та зниження ціни товарної продукції, неможливість продати урожай за ринковими цінами зумовили зменшення посівних площ під озимими зерновими. Оскільки вирішальними чинниками вирощування культур є показники виробничих витрат і потенційний прибуток від реалізації товарної продукції, то кожне господарство буде робити ставку на найприбутковіші культури.

Переважно набір та вибір культур залежить від площі землекористування. У великих господарствах та агрохолдингах зазвичай сформована сівозміна з певним набором культур, для яких вже відпрацьовані

технології вирощування, і які дають можливість отримувати позитивний результат. Тому вони намагаються дотримуватися впровадженого алгоритму вирощування сільськогосподарських культур і обирати ті з них, які є перевіреними.

Загальна стратегія дрібних господарств спирається на вибір найбільш рентабельних культур, таких як ріпак, соняшник та соя. Тому очікувано, що такі господарства будуть збільшувати площі під цими культурами і зменшувати посівні площі кукурудзи та озимих зернових.

На збільшення посівних площ ярих культур значний вплив чинять фактори значної мінної засміченості полів, невизначеності та постійних атак ворога. Передбачається скорочення площ посіву пшениці, ячменю й кукурудзи. Очікується, що загальна посівна площа під зерновими культурами під урожай 2023 р. в Україні становитиме близько 10,1 млн га, що на 12% менше за площу, з якої проведено збирання урожаю у 2022 році. Зокрема, очікується загальне скорочення площ під пшеницею на 16% до показника зібраної площі у 2022 р, під ячменем – на 6%, під кукурудзою – на 11%.

Загалом зміна площ під кукурудзою у 2023 році буде залежати від поточної ціни кукурудзи та технічних можливостей господарств. Товаровиробники, які мають свою сушарку будуть сіяти ту площу кукурудзи, яку сіяли у 2022 році, а які не мають сушарки, планують зменшувати площі посівів кукурудзи та орієнтуються на вирощування більш рентабельних культур, таких як соя та соняшник.

Зменшення посівів кукурудзи у Болгарії і Румунії, знищені посіви кукурудзи у Франції, яка є чи не найбільшим її виробником у центральній Європі, недобір врожаю у ЄС може стати для наших аграріїв шансом. При високих затратах вирощування і досушування кукурудзи ціни на її виробництво зростатимуть і вирощування цієї культури на експорт стане вигідним.

В Європі очікується також недобір врожаю соняшнику, зокрема насіння та олії. Посівні площі цієї культури зменшили відразу кілька країн. Важливим аспектом є вигідна логістика, адже насіння соняшнику не так залежне від транспортування портами, тому можна обійтись наземним транспортуванням.

Проблемою залишається відведення землі під соняшник, оскільки чимало соняшникових районів залишаються під окупацією, та перенасичення соняшником сівозміни, що потребує введення в сівозміну таких культур, як гречка, горох, яра пшениця чи ячмінь. Позитивна тенденція спостерігається по озимому ріпаку. Хоча ріпак потребує чіткого дотримання технології і є досить затратною культурою в плані живлення добривами, товаровиробники роблять ставку на вирощування ріпаку на експорт.

Щодо сої, то за даними опитування сільськогосподарських товаровиробників в соціальній мережі *facebook* посівну площу під цією культурою буде збільшено на 33,3%, до 2 млн га. Соя, порівняно з іншими культурами, не така вибаглива щодо мінерального живлення, а отже суттєво економніша. Також її легше перевозити сухопутним транспортом. Багато господарств зосередяться на вирощуванні органічної сої. На неї вже кілька років поспіль є попит у Німеччині та інших країнах Євросоюзу. Хоча Європа активно збільшує посівні площі сої, попит на неї поки що не зменшиться. Це пов'язано з посухою та поганою врожайністю сої у США та Китаї.

Стратегія виживання сільськогосподарських товаровиробників орієнтує на вирощування нішевих культур, які можна буде реалізувати в Україні. Проте для цього необхідні відповідні технічні засоби і відпрацьована технологія вирощування. Тому вони вирощуються на невеликих площах для вивчення технологій і ринку.

У тваринництві найшвидше відновиться галузь птахівництва та свинарства. Для молочного і м'ясного скотарства потрібно значно більше часу. Механізм оцінки та можливих виплат компенсації за збитки сільгоспвиробників галузі молочного скотарства включає два етапи:

фіксування збитків (втрати поголів'я, знищені ферми, молодняк, яким за нормальних умов мало б поповнюватися продуктивне стадо;

допомога виробникам обладнанням, кормами, ветеринарними препаратами.

Література

1. Збитки агросектору України від війни склали понад 40 млрд доларів: уряд запускає програми підтримки виробників. URL : https://lb.ua/blog/infosecurity_institute/542993_zbitki_agrosektora_ukraini_vid_viyni.html (дата звернення: 02.05.2023).

2. Виробництво сільськогосподарської продукції в Україні, очікуване у 2022 році / Ю. О. Лупенко, О. М. Нечипоренко, О. Ю. Грищенко та ін. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2022. 28 с.

3. Із 23 листопада аграрії можуть звертатися за отриманням державної допомоги. Ligazakon. URL : https://buh.ligazakon.net/news/215628_z-23-listopada-agrar-mozhut-zvertatisya-za-otrimannyam-derzhavno-dopomogi (дата звернення: 04.05.2023).

4. Мінагрополітики: Швейцарія надає гуманітарну допомогу постраждалим господарствам з виробництва молока України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/minahropolityky-shveitsariia-nadaie-humanitarnu-dopomohu-postrazhdalym-hospodarstvam-z-vyrobnnytstva-moloka-ukrainy> (дата звернення: 05.05.2023).

5. Грантова програма з розвитку садів та теплиць: у топ-3 серед культур – фундук та волоський горіх, лохина і чорниця, яблуна. Minagro. URL: <https://minagro.gov.ua/news/grantova-programa-z-rozvitku-sadiv-ta-teplic-u-top-3-sered-kultur-funduk-ta-voloskij-gorih-lohina-i-chornicya-yablunya> (дата звернення: 04.05.2023).

6. Стартував прийом заявок на гранти ФАО та ЄС для західних областей. Agronews. URL: <https://agronews.ua/news/startuvav-prijom-zayavok-na-granty-fao-ta-yes-dlya-zahidnyh-oblastej/> (дата звернення: 04.05.2023).

7. Від початку року аграрії залучили вже майже 10 млрд грн кредитування. Kurkul. URL: <https://kurkul.com/news/32557-vid-pochatku-roku-agrariyi-zaluchili-vje-mayje-10-mlrd-grn-kredituvannya>. (дата звернення: 02.05.2023).

Єгоров Б. В., д. т. н., професор, професор кафедри технології зерна і комбікормів, Одеський національний технологічний університет
Макаринська А. В., д. т. н., доцент, зав. кафедри технології зерна і комбікормів Одеський національний технологічний університет

МОДУЛЬНІ УСТАНОВКИ ДЛЯ КОРМОВИРОБНИЦТВА

У ланцюзі забезпечення населення продуктами тваринництва комбікормова промисловість відіграє одну з ключових ролей. Сьогодні в нашій країні в наслідок руйнування критичної інфраструктури та транспортної логістики гостро постало питання швидкого відновлення тваринництва в умовах фермерських і приватних господарствах та виробництво комбікормів за заводах зі скороченим технологічним циклом. Одним з шляхів вирішення проблеми є застосування комбікормових заводів модульного типу. Обладнання таких заводів поєднано в окремі технологічні модулі, які досить швидко можуть бути змонтовані і зв'язані між собою транспортними комунікаціями [1].

Попри війну, аграрії продовжують будуватися та навіть нарощують свої потужності. Наприклад, за підтримки компанії «Сій Добро» господарства-тваринники, які мали вже своє виробництво комбікорму невеликої потужності (2 т/год), почали розширюватись і підвищувати продуктивність своїх установок, деякі замовники підвищили продуктивність з 5 т/год до 7 т/год [2].

Значний досвід і можливість створення модульних заводів є у кафедр Технології зерна і комбікормів, Технологічного обладнання зернових виробництв ОНТУ (Одеса), також вирішенням цих проблем займаються ПАТ «Могилів-Подільський машинобудівний завод», ВАТ «Хорольський механічний завод», ТОВ «Kit Trejd» (Київ), ТОВ «Dozameh Ukraina» (Одеса), ЧП «ПромСельПроект» (Миколаїв), Інституту ЗАО «Укроргстанкинпром», SMS, ChPP (Харків), міні-заводи по готуванню комбікормів (Херсон), Budagroservis, ChP (Полтава), ТОВ «ProdPromPak» (Запоріжжя), Prokopenko E.M., FOP (Ромни), компанії «Awila» (Німеччина), компанії «Ottevanger Milling Engineers» (Нідерланди), що є привабливим як для бізнесу, так і для

використання під час різних кризових ситуацій [3, с. 28-29; 4, 5, 6]. Такі заводи мають, як правило, невелику потужність (від 0,5 до 10 т/год), та можуть бути змонтовані як в ангарах, так і в окремих приміщеннях складського типу, або у вигляді модулів контейнерного типу, класифікація яких наведена на рис. 1.

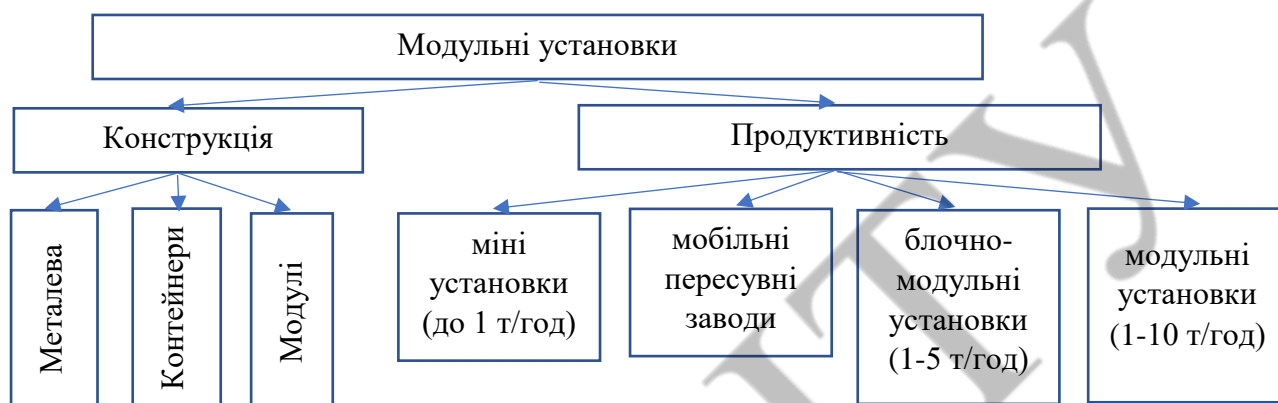

Рис. 1. Класифікація модульних установок [4]

До суттєвих переваг таких заводів можна віднести зручність доставки, швидкість монтажу, можливість демонтажу і переміщення на іншу виробничу площадку, а також мінімальні витрати на виробничі споруди.

Комбікормові міні-заводи та міні-установки здатні задовольнити попит приватних та невеликих фермерських господарств для отримання розсипних комбікормів з власної зернової сировини і білково-вітамінних добавок (БВД). Технологічний процес виробництва комбікормів передбачає тільки подрібнення і дозування зернової сировини, побічних продуктів переробки сільськогосподарської продукції та змішування їх з БВД. Такі міні-установки можна розташовувати у складах підлогового типу, де насипом зберігається зерно та інші види кормової сировини. Почергово, за допомогою пневмотранспорту, сировина подається у молоткову дробарку, де подрібнюється, подрібнені компоненти зважуються за допомогою тензометричної системи вимірювання маси компонентів. Після додавання БВД здійснюється процес змішування.

Мобільні пересувні комбікормові заводи, наприклад, завод компанії

Awila на шасі вантажного автомобіля Mercedes-Benz, являють собою модульні агрегати, що встановлені на шасі автомобіля. Набір технологічного та транспортного обладнання дозволяє здійснювати забір сипкої сировини зі складу підлогового типу, очищати її, подрібнювати, дозувати і змішувати з БВД та вивантажувати готові розсипні комбікорми у склад насипом або упаковувати у мішки. Мобільна установка обладнана комп'ютером і відповідним програмним забезпеченням. Оператор такого мобільного міні-заводу розраховує рецепт комбікорму і задає його у виробництво, виходячи з наявності сировини у фермерському господарстві.

Модульний принцип побудови комбікормових заводів набуває поширення не тільки для задоволення потреб регіональних виробників, але й при розробці схем технологічного процесу індустріальних комбікормових заводів. Наприклад, деякі технологічні лінії укомплектовані обладнанням, склад якого оптимізовано у модуль очистки, модуль подрібнення, модуль дозування, модуль змішування, модуль гранулювання. Така лінія являє собою певний технологічний модуль і при необхідності збільшити потужність необхідно встановлювати ще один такий модуль. Так, нами розроблено технологічну схему виробництва комбікормів і модульний комбікормовий завод потужністю до 3 т/год на основі 4 модулів технологічного обладнання, розташованого у 40-ка футових стандартних контейнерах та розраховані техніко-економічні показники проекту.

Створені сучасні технічні засоби переробки, а також технології, машинні агрегати та модульні установки є не лише потужною інженерно-технічною базою при створенні нових високоефективних установок, але також можуть бути використані при реконструкції наявних у господарствах переробних потужностей з метою створення сучасної високоефективної бази виробництва якісних кормів на місцях. В основу компонування транспортно-технологічного обладнання у модулі покладено принцип технологічної безперервності та

функціональності, а також принцип технологічної цілісності технологічних об'єктів, що визначається за допомогою коефіцієнта завантаження.

Підняти український агросектор до рівня, який був до повномасштабного вторгнення можливо за рахунок інвестицій, спільного об'єднання виробників технологічного обладнання, виробничників та науковців, створенні науково-виробничих консорціумів, участі у міжнародних програмах та грантах. Використання модульних установок дозволяють швидко задовольнити регіональні потреби в кормах місцевого виробництва, додатково використовуючи лише балансуючі добавки, що виробляються централізовано на заводах преміксів або комбікормових заводах з розвиненим циклом, що є важливою складовою розвитку тваринницького сектору, забезпечення населення продуктами тваринництва і продовольчої безпеки регіону та держави, а також дозволяє ефективніше задіяти науковий, інженерний, промисловий, кадровий потенціал, що посприє не тільки продовольчій стабілізації всередині країни, а й світовій.

Література

1. Єгоров Б. В. Технологія виробництва комбікормів. Одеса: Друкарський дім, 2011. 448 с.
2. Комбікормові заводи в умовах війни: розширення потужностей та енергонезалежність. URL: <https://latifundist.com/blog/read/2972-kombikormovi-zavodi-v-umovah-vijni-rozshirennya-potuzhnostej-ta-energonezalezhnist> (дата звернення: 06.05.2023).
3. Єгоров Б. В., Макаринська А. В. Модульні установки для виробництва комбікормів. Збірник тез доповідей 82 наукової конференції викладачів університету 26–29 квітня 2022 р. Одеса: ОНТУ, 2022. С. 28–29.
4. Модульні комбікормові заводи. URL: <https://mehzavod.com.ua/ua/catalog/modulnye-kombikormovye-avody/?from=743> (дата звернення: 04.05.2023).
5. Багатофункціональна комбікормова установка. URL: <https://mpmz.ua/uk/category/tovary/produktsiya/kombikormovoe-oborudovanie/mnogofunktsionalnaya-kombikormovaya-ustanovka> (дата звернення: 07.05.2023).

6. Containerised Mills. URL: <https://www.ottevanger.com/en/installations/containerised-mills/> (дата звернення: 03.05.2023).

7. Makarynska A. V., Yegorov B. V. Production of compound feeds on modular installations/ International symposium ISB-INMA TEN' 2022 "Technologies and technical systems in agriculture, food industry and environment" 6–8 October 2022 The conference will be held at the Faculty of Biotechnical Systems Engineering Bucharest, Romania. 2022.

Самофатова В. А., д. е. н., професор, професор кафедри економіки промисловості Одеський національний технологічний університет

СТРАТЕГІЧНІ ОРІЄНТИРИ СТАЛОГО ІНКЛЮЗИВНОГО РОЗВИТКУ АГРОПРОДОВОЛЬЧОЇ СФЕРИ У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД

Питання сталого інклюзивного розвитку агропродовольчої сфери є надзвичайно актуальними та потребують неодмінного дослідження та обговорення у нинішніх умовах. Зараз формується бачення того, якою має стати Україна в майбутньому. Водночас, імперативи сталого інклюзивного розвитку сьогодні також постають виключним пріоритетом спільної аграрної політики країн ЄС та інших провідних країн світу. На думку фахівців, «повоєнна реконструкція економіки України повинна бути спрямованою на формування національно-укоріненого економічного розвитку, який спирається на найбільш повне використання національного економічного потенціалу і створення мережі ланцюгів продукування доданої вартості та переробки сировини у кінцеву продукцію для задоволення внутрішніх потреб і експорту» [1].

Агропродовольча сфера – це провідна галузь української економіки, яка гарантує продовольчу безпеку та забезпечує робочими місцями значну частину населення, а також складає велику частку експорту України. Очевидно, що планування відновлення агропродовольчої сфери України від наслідків війни має спиратись на зрозумілу, чітку та комплексну концепцію

відновлення, в якій провідну роль відіграють чинники сталого інклюзивного розвитку, які потребують певної адресної державної підтримки.

В Україні, у т. ч. й у воєнний період, підприємства малого та середнього бізнесу відіграють важливу роль у процесі аграрного та продовольчого виробництва. Саме завдяки сталості фермерських, переробних та особистих селянських господарств відносно негативних змін зовнішнього середовища, їх гнучкості та адаптивності, орієнтованості на задоволення потреб місцевого населення вони є і будуть важливими суб'єктами національної економіки. Їх плідна діяльність значно сприяє розв'язанню соціальних проблем сіл і невеликих міст, формуванню сталого розвитку сільських територій та підтримці доходів місцевого населення. Проте, нині більшість аграрної продукції експортується без додаткової переробки (близько 60%). Переважаюча частка сировини та незначна – переробленої продукції у експорті означає неефективне використання людського потенціалу, низький рівень заробітної плати, що обумовлює неналежний соціально-економічний рівень життя населення. Тому, безсумнівно, потребує розробки стратегічний план модернізації економіки агропродовольчої сфери на засадах інклюзивності та перехід від експорту сировини до її глибокої переробки на місцях [2].

Ще одним вкрай важливим і актуальним нині завданням є забезпечення продовольчої безпеки населення України. Нині вона знаходиться під загрозою через те, що багато підприємств агропродовольчої сфери розташовані на територіях безпосередньо постраждалих від війни та потерпають через перебої в логістиці та забезпеченні безперервних агропродовольчих ланцюгів постачання і збуту. У цьому нам також надають необхідну допомогу та підтримку багато держав.

Оскільки країни демократичного світу уже сьогодні ініціюють підготовку програм щодо відбудови господарства України, важливою є історико-економічна оцінка та врахування міжнародного досвіду відродження

економік різних країн після Другої світової війни. Відомо, що на початковому етапі повоєнної відбудови цих країн суттєву роль відіграла системна американська допомога за Планом Маршалла, що була спрямована передусім на забезпечення гуманітарних потреб і відбудову критичної інфраструктури, підтримку життєздатності економіки, створення передумов для її модернізації та поступального розвитку.

На нашу увагу заслуговує і досвід повоєнного реформування аграрного сектору економіки Італії з проєкцією на сучасні виклики у вітчизняній агропродовольчій сфері. Важливість цього питання посилюється зацікавленістю західних партнерів у продовольчій безпеці світу, що неможливо забезпечити без участі України. На відміну від довоєнної Італії, в сучасному українському сільському господарстві ще до війни активно впроваджувалися інновації в рослинництві та тваринництві не лише в агрохолдингах, а й навіть у невеликих компаніях, зокрема роботизовані ферми, дрони-обприскувачі, безпілотні технології, точне землеробство тощо. Однак логістика, прив'язана до морських портів, була зруйнована їхньою блокадою російськими загарбниками. Тому, для диверсифікації шляхів експорту української сільськогосподарської продукції необхідна розбудова сучасної транспортної інфраструктури. В умовах глобального потепління клімату Україна потребуватиме будівництва системи іригації. Крім того, актуальності набуває посилення спроможностей промислового сектору переробки аграрної сировини, розвитку органічного землеробства і. т. ін. Тобто йдеться про вихід економіки на якісно новий рівень розвитку з інноваційним проривом, реалізацію структурних реформ, що часто стає можливим в умовах виходу з особливо складних кризових ситуацій [3, С.105-107].

Важливим і актуальним проєктом є забезпечення продовольчої безпеки є ініціювання проєкту «Сади Перемоги», започаткованого у співпраці з Міністерством аграрної політики та продовольства України, що стимулює

виросування овочів, фруктів та лікарських трав в приватних будинках і громадських парках. Цей проєкт створено за прикладом подібної кампанії «Сади Перемоги» у США під час Другої світової війни. Свого часу це дало результат у створенні більш ніж 20 мільйонів домашніх садів, які виробляють близько 10 мільйонів тонн фруктів і овочів на рік [4].

Також, з 1 липня 2022 року стартувала нова урядова програма «Робота». Через «Дію» можна подавати заявки на безповоротні гранти на створення власної справи, розширення малого й середнього бізнесу, отримання нових навичок для кар'єри. Зокрема, грантова програма з компенсації створення садів та теплиць дозволяє залучити від 140 тис. до 400 тис. грн за гектар. Площа території саду при цьому має бути від 1 до 25 га. Основна умова для започаткування підприємництва – створення нових робочих місць. Цими грантовим коштами можна оплатити будь-які витрати, які пов'язані з проєктом [5].

Зрозуміло, що найбільш доцільним способом нарощувати і виробництво, і доходи – не експортувати сировину, а переробляти її. До того ж, логістичні можливості з вивезення зернових і до війни були незадовільними, а із закриттям портів і поготів. Для прикладу, кукурудзу, якої країна вирощує з надлишком, можна переробляти на пальне. Також яскравим прикладом є переробка соняшнику. Після запровадження експортного мита розпочалася переробка соняшнику всередині країни і, замість сировини, почали експортувати рослинну олію. Картопляний крохмаль, сухе картопляне пюре, картопля фрі, чипси, пакування картоплі, яка пройшла суху чистку – ці продукти картопляної переробки легко транспортуються, зберігаються та мають великий попит на світовому ринку. Ще один приклад мінімальної переробки, без залучення високих технологій – миття картоплі. Україна вже переходить до стандартів продажу митої картоплі в супермаркетах, витісняючи немиту картоплю "з ґрунтом". Цей приклад переробки здається

примітивним, проте, насправді потребує колосальних витрат ресурсів та налагоджених процесів і контролю за ними [6].

Навіть в умовах війни, Україна залишається ключовою країною для забезпечення енергетичної та продовольчої безпеки у світі, а після довгоочікуваної перемоги зможе реалізувати основні принципи сталого інклюзивного розвитку. Тому, слід розробити цілісний поетапний план переходу агропродовольчої сфери до його забезпечення. Він має враховувати продовольчу, водну і енергетичну безпеку та соціальну справедливість. Необхідна постійна адаптація до змін і розвиток коротких локальних агропродовольчих ланцюгів. Слід надати новий поштовх експорту агропродовольчої продукції шляхом системних змін, що відповідають екологічним вимогам ЄС (агромеліорація, природоохоронне землеробство, скорочення використання пестицидів і т. ін.). Втім, головним є залучення та утримання людського капіталу, що дозволить вирішити пріоритетні завдання щодо модернізації агропродовольчої сфери, сталого інклюзивного розвитку сільських територій та невеликих аграрних міст.

Література

1. Розроблення стратегії повоєнної відбудови економіки України: міжнародний досвід і національні пріоритети. URL: <http://ief.org.ua/?p=14490> (дата звернення 12.05.2023).
2. Виклики та наслідки агропродовольчої спеціалізації України у світовій економіці: колективна монографія / за ред. д-ра екон. наук Шубравської О. В. ; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». – Електрон. дані. Київ, 2023. 254 с. Режим доступу: URL: <http://ief.org.ua/wpcontent/uploads/2023/03/Vyklyky-ta-naslidky-ahroprodovol'choi-spetsializatsiiUkrainy> (дата звернення 12.05.2023).
3. Дідківська Л. В. Італійське «економічне диво»: успішний досвід управління повоєнним відновленням. *Історія народного господарства та економічної думки України*. 2022. Вип. 56. С.102–116.
4. Деякі питання надання грантів бізнесу: постанова Кабінету Міністрів України від 21 червня 2022 р. № 738. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/deyaki-pitannya-nadannya-grantiv-biznesu-738-210622> (дата звернення 19.05.2023).
5. Ukraine: a sustainable economic recovery for people and nature. BCG.

URL:https://wwfeu.awsassets.panda.org/downloads/ukraine___a_sustainable_economic_recovery_for_people_and_nature___wwf_bcg___sept_2022_light.pdf (дата звернення 22.05.2023).

6. Підтримка аграрного сектору в умовах воєнного стану: що варто знати? URL: https://jurliga.ligazakon.net/analytics/213396_pdtrimka-agrarnogo-sektoru-v-umovakh-vonnogo-stanu-shcho-varto-znati (дата звернення 22.05.2023).

Дідух С. М., д. е. н., доц., професор кафедри економіки промисловості
Одеський національний технологічний університет

РЕКОНСТРУКТИВНИЙ ВЕКТОР АГРОПРОДОВОЛЬЧОГО ІНКЛЮЗИВНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД

Початок повномасштабної війни в Україні вкрай негативно вплинув на стан економіки України, поглибив наявні проблеми та диспропорції розвитку, у тому числі і в агропродовольчому секторі. Актуальною науковою задачею є розробка та впровадження нових принципів та прикладних механізмів агропродовольчого інклюзивного розвитку України після завершення війни, які відповідають інтересам держави, агропродовольчих підприємств, об'єднаних територіальних громад та сільського населення.

Мета роботи – окреслити стратегічну спрямованість агропродовольчого інклюзивного розвитку України у повоєнний період.

У повоєнний період для економіки України постає амбіційна задача відновлення та прискореного розвитку, заснованого на нових інституціональних засадах, подоланні деструктивних явищ в соціально-економічних відносинах агропродовольчої сфери.

Криза інституціонального середовища агропродовольчої галузі України викликана наявністю цілого ряду диспропорцій та суперечностей розвитку.

Важливим завданням повоєнного відновлення є досягнення синергетичного ефекту від об'єднання дії ринкових механізмів закономірного відновлення обсягів виробництва із регулюючим соціально-економічним впливом держави на основі реалізації стратегічних інвестиційних завдань

розвитку агропродовольчого комплексу України. З огляду на наявність цілого ряду недоліків інституціонального агропродовольчого середовища (табл.1), повоєнний інклюзивний розвиток потребує не модернізації існуючих механізмів, а впровадження реконструктивної парадигми шляхом зміни засад соціально-економічного розвитку агропродовольчої сфери.

Таблиця 1

Інституціональні пастки інклюзивного розвитку агропродовольчої галузі

Види пасток	Інституціональні пастки інклюзивного розвитку агропродовольчої галузі	Напрямок інституціоналізації
Політико-структурні	Інституціональна слабкість держави у забезпеченні добробуту громадян та сталого інклюзивного розвитку АПК	Перерозподіл функцій забезпечення інклюзивного розвитку – від держави до агропродовольчих холдингів та ОТГ як виразників інте-ресів громадян
	Неврегульованість відносин оренди та продажу земельних угідь	Завершення земельної реформи на засадах людиноцентризму та інклюзивності
	Висока роль тіньового та неформального сектора в АПК	Удосконалення фіскальної політики з метою детінізації АПК та переведення існуючих норм та правил в Інституціональну площину
	Монополізація інфраструктури АПК	Впровадження інфраструктурної інклюзивності як складової суспільної інклюзії
Економіко-структурні	Нерівність у доступі до фінансово-інвестиційних ресурсів	Удосконалення механізмів фінансування агропродовольчих підприємств, надання цільових державних гарантій
	Пріоритет експорту аграрної сировини	Впровадження програм стимулювання промислової переробки аграрної сировини
Соціально-економічні	Пастка низького рівня оплати праці	Удосконалення форм оплати праці та участі у розподілі прибутків
	Зниження рівня зайнятості як наслідок оптимізації витрат агробізнесом	Реконструкція ринку праці агропродовольчого комплексу
	Діджиталізація агробізнесу виключно в інтересах корпорацій	Використання діджиталізації для забезпечення зайнятості сільського населення
	Відчуження сільського населення від економічної діяльності та його маргіналізація	Реконструкція патернів поведінки сільського населення на засадах інклюзивності

Джерело: складено автором за [2].

За визначенням А. Гриценка, «реконструктивний економічний розвиток – такий розвиток, який досягається на основі якісної перебудови несучих конструкцій економіки, корінної зміни її структури» [1].

Реконструктивний розвиток за своєю природою є соціально спрямованим на забезпечення та утримання соціальної рівноваги і справедливості, оскільки передбачає не лише кількісне, а й якісне зростання завдяки змінам структурних засад соціально-економічної системи задля більшого задоволення життєвих потреб громадян та суспільства загалом.

Це цілком відповідає сутності ексклюзивної концепції. Відмінності понять «трансформація», «удосконалення» та «реконструкція» показано у таблиці 2.

Таблиця 2

Характеристика типів розвитку економічних систем

Тип розвитку	Сутність
Реконструктивний	Розвиток, який досягається на основі якісної перебудови засад та докорінної зміни структури соціально-економічної системи
Трансформаційний	Процес перетворення структур, форм і способів, зміна цільової спрямованості діяльності, перехід через проміжні ланки
Удосконалений	Свідома діяльність, спрямована на підвищення якісних показників об'єкта

Джерело: складено автором за [2].

Особливості реконструктивного типу інклюзивного розвитку України обумовлені інверсивним характером сучасної трансформації соціально-економічної системи. Він полягає у протилежному напрямі зміни інституційного середовища на противагу класичному типу розвитку – від дрібних підприємств до поступового утворення монополій. На противагу цьому для України більш актуальною є ліквідація монопольних структур різного типу, які перейшли у спадок від радянської системи господарювання, та поступового зменшення впливу державних інституцій та державної форми власності, і відповідно зменшення ролі екстрактивних інститутів та впровадження інклюзивних механізмів розвитку.

Реконструктивний вектор агропродовольчого інклюзивного розвитку України у повоєнний період має бути спрямований на формування нових інституцій, подолання бар'єрів, які заважають збалансованому, гармонійному інклюзивному розвитку усіх сфер та секторів, а саме: обмежена інформація про ринки; неефективне державне регулювання; обмежений доступ суб'єктів агропродовольчої галузі до фінансових продуктів і послуг; недостатньо розвинена інфраструктура; відсутність довіри та суспільної згоди; спротив еліти; нестача знань і досвіду.

Перелічені явища стримують подальший розвиток агросектора та мають бути вирішені за допомогою удосконалення інституціонального середовища агропродовольчої галузі та формування реконструктивної моделі інклюзивного розвитку із визначенням бенефіціарів, драйверів та конкретних механізмів цього процесу.

Узагальнено напрями інституціоналізації та реконструктивного розвитку інклюзивного середовища агропродовольчої галузі можна визначити так:

- інституціоналізація провідної ролі індивідуума в системі розвитку сучасної економіки як носія людського потенціалу, основної рушійної сили росту будь-якої соціально-економічної системи та бенефіціара розвитку агропродовольчої сфери;
- формалізація ролі агропродовольчих холдингів як драйвера інклюзивного розвитку АПК;
- інституціоналізація діяльності ОТГ як виразників інтересів індивідуумів у розвитку сільських територій та створенні суспільної інклюзії;
- переведення у формальну площину наявних тіньових інституцій у земельних відносинах та розподілі ресурсів в агросфері без негативних наслідків для економіки та зайнятості населення;
- узгодження індивідуальних інтересів із суспільними у подальшій діджиталізації в агропродовольчій сфері задля реалізації інклюзивних

принципів – використання переваг цифрової трансформації для включення громадян у процес суспільної праці, а не відторгнення їх від економічної діяльності внаслідок автоматизації;

– інституціоналізація парадигми реконструктивного інклюзивного розвитку агропродовольчого комплексу на основі реіндустріалізації, поглиблення рівня переробки аграрної сировини зі створенням нової індустрії зайнятості населення.

Оптимальне поєднання соціальних, економічних, політичних та соціальних інституцій має бути покладено в основу реконструктивної моделі розвитку агропродовольчої сфери на основі принципів довіри, справедливості та максимального залучення широких верств населення до активної економічної діяльності.

Інклюзивний напрям удосконалення інституціонального середовища агропродовольчої галузі обумовлений переважно соціальним характером існуючих суперечностей розвитку цього сектора економіки, оскільки в основі розбіжностей знаходяться саме соціальні, суспільні протиріччя. Тому, на нашу думку, реконструктивна модель розвитку агропродовольчої галузі повинна мати інклюзивний вектор.

Таким чином, агропродовольчий інклюзивний розвиток України у повоєнний період повинен мати реконструктивний характер із урахуванням необхідності докорінної зміни структури соціально-економічної системи. Реконструкція агропродовольчої галузі має бути заснована на підвищенні якості людського капіталу, гармонійному використанні природних ресурсів та формуванні інклюзивного середовища на основі принципів суспільного блага. Представлена структурна модель системи інклюзивного розвитку агропродовольчої сфери містить чотири ключових компоненти: фінансову, технологічну, ресурсну інклюзивність та інклюзивність людського капіталу із визначенням стратегічної мети та ключових напрямів впровадження за кожною складовою.

Література

1. Гриценко О. А. Реконструктивний тип управління потенціалом економічного розвитку України. *Social and Economic changes of Contemporary Society: Monograph*. Opole: The Academy of Management and Administration, 2017. P. 132–143.

2. Дідух С. М. Інклюзивний розвиток агропродовольчих вертикально-інтегрованих компаній України : монографія. Одеса : Астропринт, 2020. 335 с.

Кулаковська Т.А., д. е. н., доцент, професор кафедри економіки промисловості Одеський національний технологічний університет

ВПЛИВ ГЕОПОЛІТИЧНИХ РИЗИКІВ НА РОЗВИТОК АГРОПРОДОВОЛЬЧОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ

Геополітичний ризик – це ризик, який містить такі елементи, як ризик зовнішнього завоювання держави, ризик розпаду держави під впливом внутрішніх або зовнішніх сил; ризик зниження суверенітету – здатності держави відстоювати свої інтереси на міжнародній арені; політичний ризик, ризик країни.

Щороку Eurasia Group та KPMG готують прогноз геополітичних ризиків, які можуть вплинути на різні сфери життєдіяльності людини та бізнесу. У січні 2023 року новий щорічний звіт «Топ-ризики 2023 року» вкотре підтвердив, що бізнес у всьому світі є надзвичайно вразливим до кризи. Eurasia Group попереджає, що «світ усе ще перебуває в глибокій геополітичній рецесії, а ризики цього року є найнебезпечнішими з усіх, з якими світ стикалися за останні 25 років» [1].

Серед визначених ризиків є такі:

1) Глобалізація;

Глобалізація еволюціонувала у фрагментований світ, у якому послабшала економічна співпраця та посилилася конкуренція. Взаємопов'язані й розвинені ланцюги постачання, які вважалися ознакою вільної торгівлі та економічної ефективності, сьогодні можуть сприйматися як

вразливість, що потребує реформування в умовах посилення геополітичної конкуренції, яка, в свою чергу, призводить до формування нового світу, який у політичних та економічних світових колах набув назви G-Zero – порядок, при якому жодна країна чи група країн не має політичних та економічних важелів впливу на міжнародний порядок денний або забезпечення глобальних суспільних благ [2].

Суперечливі тенденції останніх 10 років кинули виклик сталим принципам глобалізації, а повномасштабна війна в Україні лише посилили їх – зараз створюються нові ланцюги постачання, а попередні переорієнтовуються.

Чимало випробувань, з якими стикається міжнародний бізнес, виникає завдяки торговельним бар'єрам, фрагментарним регуляторним режимам, доступу до ключових технологій. Для того щоб скористатися можливостями та уникнути ризиків, необхідно формувати нову модель національної безпеки країни.

2) Висока інфляція та зведення нанівець багаторічного глобального прогресу

Перетин і взаємозалежність різних ризиків і подальша геополітична рецесія призводять до погіршення економічних умов, головним чином, через рекордно високу інфляцію. МВФ наголошує, що зростання вартості життя, погіршення фінансових умов у більшості регіонів, повномасштабне вторгнення росії в Україну й тривала пандемія COVID-19 суттєво вплинули на перспективи глобальної економіки. Очікується, що темпи глобального зростання знизяться з очікуваних 3,4% у 2022 році до 2,9% у 2023-му, а потім зростуть до 3,1% у 2024 році [2].

Сьогоднішня історично висока інфляція походить з багатьох джерел. Першою була пандемія Covid-19. Потім вторгнення росії в Україну та санкції Заходу у відповідь, які спричинили навантаження на глобальне постачання енергії, продовольства та добрив. Цей безпрецедентний збіг потрясінь, що

накладаються один на одного, підштовхнув інфляцію до рівня, якого більшість країн не бачили протягом майже 50 років.

3) Енергетична та продовольча криза

Основними факторами інфляції залишаються енергоносії і продукти харчування. Дані аналізу Eurasia Group свідчать про те, що очікується поглиблення енергетичної кризи в другій половині 2023 року, зокрема в Європі [3].

Енергетика, триваюча війна в Україні вплинуть на критичні запаси продовольства у 2023 році і надалі. За даними ООН у 2023 році ще 50 млн людей зіткнуться з сильним голодом, а 19 млн людей – з хронічним недоїданням.

Унаслідок воєнної агресії РФ проти України аграрний сектор зазнав суттєвих втрат. Міністерством агрополітики України та Київською школою економіки попередньо були визначені загальні суми прямих та непрямих втрат, завданих сільськогосподарській галузі станом на 15 вересня 2022 р. Загальна сума прямих втрат становить 6,6 млрд дол. США [4]. Непрямі втрати у сільському господарстві України через зменшення виробництва, блокаду портів і збільшення виробничих витрат були оцінені у 34,25 млрд дол. США.

Через зниження виробництва у рослинництві втрачено 11,2 млрд дол. США; у тваринництві – 348,7 млн дол. США; втрати через скорочення виробництва озимих культур оцінено у 3 млрд дол. США; багаторічних культур – у 322 млн дол. США; втрати внаслідок порушення логістики становлять 18,5 млрд дол. США)[5]. Основні втрати пов'язані зі зниженням внутрішніх цін через порушення експорту, врахуванням втрат озимих у 2023 році та зростанням втрат через зниження виробництва продукції рослинництва у 2022 році.

За даними Мінагрополітики, через військові дії втрачено 15–20 % поголів'я великої рогатої худоби, свиней і птиці. Найбільше постраждали

господарства Чернігівської, Харківської, Сумської, Київської, Донецької, Луганської, Миколаївської, Херсонської, Запорізької областей [6].

Основними ризиками для функціонування аграрного сектору економіки України в умовах повномасштабної війни залишаються втрата виробничо-ресурсного потенціалу аграрного сектору (на значній частині сільськогосподарських земель стало неможливим проведення сільськогосподарської діяльності, оскільки вони або окуповані, або перебувають під постійними обстрілами, або заміновані); вихід окремих сільгоспвиробників з аграрного бізнесу або зміна спеціалізації через значні економічні втрати (за даними ФАО [7] понад 150 000 фермерів та працівників продовольчої сфери безпосередньо постраждали від війни або були змушені мігрувати; втрата частини об'єктів інфраструктури зберігання та первинної переробки сільськогосподарської продукції, ускладнення збуту продукції на зовнішні ринки.

Отже, можна зазначити, що:

- 1) ризики, які породжує війна РФ проти України, можуть спричинити дестабілізацію економічної та суспільно-політичної ситуації у світі, особливо в недостатньо розвинених країнах – передусім через зростання інфляції, формування дефіциту енергоресурсів і продовольства, підвищення їхньої вартості [8];
- 2) найбільші ризики для глобальної економіки, зокрема економіки ЄС, походять зі сфер енергетичної та продовольчої безпеки;
- 3) запровадження економічних санкцій проти РФ, зростання вартості або нестача продовольства та енергоресурсів можуть спричинити тиск з боку європейських політичних сил та бізнесу на владу держав ЄС і спонукатимуть її до пошуку шляхів врегулювання проблеми, зокрема за сценаріями, які можуть суперечити національним інтересам і безпеці України.

Література

1. KPMG: огляд прогнозів геополітичних ризиків у 2023 році – висновки для бізнесу. Економічний форсайт. URL: <https://mind.ua/publications/20255679-kpmg-oglyad-prognoziv-geopolitichnih-rizikiv-u-2023-roci-visnovki-dlya-biznesu> (дата звернення: 08.05.2023).
2. TOP Risks 2023. EURASIAGROUP. URL: <https://www.eurasiagroup.net/issues/top-risks-2023> (дата звернення: 04.05.2023).
3. TOP Risks 2023. The Bottom Line For Business. URL: <https://assets.kpmg.com/content/dam/kpmg/xx/pdf/2023/02/kpmg-geopolitics-top-risks-2023-bottom-line-for-business.pdf> (дата звернення: 07.05.2023).
4. Огляд збитків від війни в сільському господарстві України. Непряма оцінка пошкоджень. Другий випуск, 10 листопада 2022. URL: <https://minagro.gov.ua/storage/app/sites/1/uploaded-files/damagesreport> (дата звернення: 03.05.2023).
5. Огляд непрямих втрат від війни в сільському господарстві України. Другий випуск, 10 листопада 2022. URL: <https://minagro.gov.ua/storage/app/sites/1/uploaded-files/lossesreporti> (дата звернення: 05.05.2023).
6. Збитки від загибелі тварин та пошкодження тваринницьких ферм становлять приблизно 2 млрд гривень. URL: <https://minagro.gov.ua/news/zbitki-vid-zagibeli-tvarin-ta-poshkodzhenny> (дата звернення: 04.05.2023).
7. Сутінки агрохолдингів: як війна змінить сільське господарство України. URL: <https://mind.ua/publications/20245288-sutinki-agroholdingiv-yak-vijna-z> (дата звернення: 06.05.2023).
8. Глобальні ризики та невизначеність: огляд дослідження EIU. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/natsionalna-bezpeka/hlobalni-ryzyky-ta-nevyznachenist-ohlyad-doslidzhennya-eiu> (дата звернення: 02.05.2023).

Яблонська Н. В., к. е. н., доцент кафедри економіки промисловості,

Крупіна С. В., к. е. н., доцент кафедри економіки промисловості,

Копайгородська Т. Г., викладач-методист, голова циклової комісії економічних дисциплін ВСП «Одеський технічний фаховий коледж

Одеського національного технологічного університету»

Одеський національний технологічний університет

ХАРАКТЕРИСТИКА КІЛЬКІСНИХ ТА ЯКІСНИХ СКЛАДОВИХ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Сучасний етап реформування українського суспільства характеризується економічною кризою, спадом виробництва, безробіттям, значним погіршенням

рівня життя та безпеки населення держави. Соціально-економічна ситуація в країні кардинально змінює умови відтворення і функціонування людини. Це знаходить прояв у погіршенні ефективності використання трудового потенціалу, активізації процесів трудової міграції, безповоротній втраті освітнього та професійно-кваліфікаційного потенціалів тощо.

Актуальність проблеми, наукове значення і гостра потреба подальшого вирішення обумовили вибір теми праці, визначили її структуру і цілі.

Аналіз трудового потенціалу доцільно проводити, враховуючи різні підходи до визначення його сутності.

В. В. Онікієнко розуміє трудовий потенціал, як “сукупність працездатного населення, що володіє відповідною професійно-кваліфікаційною підготовкою, має прикладення праці в народному господарстві з врахуванням відповідного рівня їх технологічної та технічної оснащеності”. М. І. Долішній, М. В. Брик погоджуються з такою точкою зору і наголошують на тому, що “трудова потенціал віддзеркалює взаємодію продуктивних сил та виробничих відносин” та він “не може ні розвиватись, ні функціонувати поза технічних, економічних, соціальних, організаційних, екологічних та інших умов” [1, с. 10]. Д. П. Богиня і О. А. Грішнова вважають, що трудовий потенціал – це інтегральна оцінка кількісних і якісних характеристик економічно активного населення [3, с. 99].

Ю. Г. Одегов, В. Б. Бичін і К. Л. Андреев розуміють трудовий потенціал як інтегральну характеристику сукупної здатності до праці [2, с.108].

Аналіз теоретичних підходів до визначення поняття трудовий потенціал дає змогу вважати, що трудовий потенціал –це сукупність дієздатних трудових ресурсів, які приймають участь у суспільно-корисній діяльності.

З урахуванням розглянутих вище підходів щодо визначення складових трудового потенціалу, можна стверджувати наступне:

– кількісна складова трудового потенціалу характеризується чисельністю працездатного населення, статевовіковою структурою, кількістю

трудового потенціалу, максимальне залучення працездатних громадян до суспільно корисної праці; постійно підвищення рівня та якості людського капіталу. На рівні підприємства для більш ефективного використання трудового потенціалу необхідно встановлення науково-обґрунтованих норм праці, проведення атестацій, навчання персоналу, використання «гнучких» графіків роботи тощо.

Література

1. Лукінов І.І. Економічні трансформації наприкінці ХХ сторіччя. Київ: Інститут економіки НАН України, 1997. 455 с.
2. Мороз В. М. Професійна орієнтація як елемент механізму ефективного використання трудового потенціалу країни / *Науково-практичний журнал: Освіта і управління*, 2010, с.107–115.
3. Грішнова О. А. Економіка праці та соціально-трудова відносини. Київ: Знання, 2007, 559 с.

Лобоцька Л. Л., к. т. н., доцент кафедри економіки промисловості,
Дідух С. М., д. е. н., доц., професор кафедри економіки промисловості
Фрум О. Л., к. е. н., доцент кафедри економіки промисловості
Одеський національний технологічний університет

СТАТИСТИЧНИЙ АНАЛІЗ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ В СУЧАСНИЙ ПЕРІОД

Україна з 24 лютого 2022 року знаходиться у стані війни, тому сьогодні розділено на дві частини: до і після. В період «після» перед Україною постало чимало проблем і, відповідно, які безпосередньо впливає на рівень життя населення країни. Зокрема, це проблема, як вижити в сьогоднішніх складних умовах. Зі зрозумілих причин Статистична служба України не надає інформацію за багатьма напрямками та показниками, яка раніше була у відкритому доступі. Тим не менш не підлягає сумніву актуальність фінансових проблеми населення країни.

Для оцінки цих проблем перш за все необхідно мати дані про

чисельність населення, яке продовжує перебувати на території України. За приблизними оцінками, за кордон виїхало біля 6-7 мільйонів українців, в основному це жінки і діти. Бізнесу, промисловості, зокрема харчовій, важливо мати цю інформацію для об'єктивної оцінки попиту на продукти харчування та товари першої необхідності.

Важливою проблемою для населення є ціни, тарифи та інші напрями особистих витрат, тому що актуальним стає питання, як збалансувати доходи з витратами? Інформація про зміни цін, індекси інфляції доступні. Тому можна оцінити рівень споживання продуктового набору і фінансової потреби під це споживання. За базу розрахунків взяті дані за 2021 рік, які є у відкритому доступі.

Перш за все скористаємося даними про середньодушове споживання основних видів продукції. За статистичними даними, середньомісячне споживання у 2021 р. на одну особу становило: хліба і хлібних продуктів 7,6 кг, м'яса і м'ясопродуктів 5,1 кг, молока і молочних продуктів – 18,8 кг, яєць – 19 шт., риби і рибопродуктів – 1,4 кг, цукру – 2,3 кг, олії та інших рослинних жирів – 1,3 кг, картоплі – 5,8 кг, овочів та баштанних – 8,5 кг, фруктів, ягід, горіхів та винограду – 3,7 кг. [1].

На основі інформації про ціни у квітні 2023 р. [2] у таблиці 1 розрахована вартість продуктів харчування на місяць у 2023 р., виходячи з рівня споживання 2021 р. Середні ціни були розраховані у межах групи продуктів харчування.

На підставі даних таблиці можна зробити висновок, що біля 67% витрат припадає на м'ясомолочну продукцію.

На овочі, хліб і хлібопродукти припадає біля 13%. Споживання оцінено не достатньо детально тому, що немає інформації про споживання інших видів продуктів, хоча рекомендації про вагову структуру витрат за Класифікацією індивідуального споживання за цілями визначені у відповідних документах Статистичної служби України [3].

**Показники місячного споживання харчової продукції
в перерахунку на одну особу**

Назва продукту	Середня ціна станом на 01.05.2023, грн/кг	Середній розмір споживання, у 2021 р., кг	Вартість спожитого продукту, грн	Відсоток від підсумку
Хліб, хлібопродукти	33,98	7,6	258,25	6,435
М'ясо і м'ясопродукти	157,58	5,1	803,67	20,025
Риба і рибопродукти	160,29	1,4	224,41	5,592
Молоко і молочні продукти	99,55	18,8	1871,54	46,632
Яйця, шт	57,78 /дес.	19	109,78	2,736
Олія та інші рослинні жири	190,09	1,3	247,12	6,157
Фрукти, ягоди, горіхи, виноград	21,91	3,9	85,45	2,129
Овочі	32,55	8,5	276,68	6,894
Картопля	9,49	5,8	55,04	1,372
Цукор	35,40	2,3	81,42	2,029
Усього			4013,36	100,000

Джерело: складено авторами на основі [1; 2].

В таблиці 2 показана вагова структура витрат для розрахунку ІСЦ за Класифікацією індивідуального споживання за цілями в динаміці за період 2013 – 2021 рр.

У 2021 р. було рекомендовано на продукти харчування витратити 41,118% і відповідно на інші цілі 58,882%. На 2023 рік заплановано розмір мінімальної оплати праці на місяць 6700 грн (без індексації). За рекомендаціями таблиці 2 витрати на продукти харчування становлять 2672,67 грн при реальних витратах у 4013,36 грн. Реальні витрати становлять 61,79 % від 6700 грн, тобто вони перевищують поріг у 60%, рекомендований FAO. Якщо врахувати рівень інфляції (3% в місяць, тобто до кінця 2023 р. $3 * 8 = 24$ %), то вартість продуктового набору буде дорівнювати 4976,56 грн ($4013,36 * 1,24$), або 74,28 % від 6700 грн.

Витрати на продукти харчування на сім'ю (умовно 2,6 особи) дорівнюють 10434,74 грн. Якщо врахувати витрати на всі інші статті за рекомендаціями таблиці 2 для сім'ї, то вони дорівнюють $6700 * 2,6 * 58,882/100 = 10257,24$ грн.

Таблиця 2

**Інформація про вагову структуру витрат за Класифікацією
індивідуального споживання за цілями у період 2013–2021 рр.**

Рік	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Продукти харчування і безалкогольні напої	50,784	50,69	41,801	42,568	45,396	44,738	43,328	43,555	43,408
у т.ч. продукти харчування	47,687	47,656	40,253	40,319	43,221	42,228	40,902	41,161	41,118
Хліб	2,96	2,911	3,044	2,998	3,056	3,043	2,991	3,008	2,957
М'ясо і м'ясо-продукти	12,258	12,119	9,265	9,259	10,373	10,785	10,645	10,783	10,431
Молоко, сир та яйця	6,53	6,756	5,564	5,421	6,094	6,279	5,741	6,055	6,194
Олія та жири	4,936	4,779	4,283	4,174	4,37	4,027	3,656	3,603	4,018
Фрукти	3,676	3,513	2,701	2,886	3,16	2,984	2,813	3,073	2,868
Овочі	3,505	4,097	3,288	3,353	3,337	3,368	3,928	3,534	3,064
Цукор, джем, мед, шоколад та кондитерські вироби	4,099	3,836	3,511	3,722	3,824	3,345	3,121	2,911	3,183
Безалкогольні напої	3,098	3,035	1,548	2,249	2,174	2,51	2,425	2,395	2,29

Джерело: складено авторами на основі [3].

За реальними цінами у квітні 2023 р. ці витрати становлять біля 15111,41 грн на сім'ю. Тут враховані витрати на молочну суміш для дитячого харчування, горілку, пиво, сигарети (мінімум), плата за оренду однокімнатної квартири, деякі ліки (мінімум), стоматологічні послуги, витрати на бензин (15 л/міс.), оплата за перебування у дошкільному закладі, витрати у сфері страхування. Розрахунок був здійснений за середніми цінами по групі.

Отже, місячні витрати сім'ї при цінах у квітні 2023 р. без урахування інфляції становлять 25062,17 грн. При середній заробітній платі на 01.02.2022 р. 14 577 грн [4], сімейний дохід дорівнює 29154 грн при двох працюючих, а на одну особу 11213 грн.

Як видно, дохід перевищує витрати. Але, якщо врахувати розподіл населення та домогосподарств за рівнем середньодушових еквівалентних

загальних доходів за 2021 [5], при якому біля 88 % мали дохід, нижчий 11000 грн, то купівельна спроможність значної частини населення, яке перебуває в Україні, явно недостатня. Більша частина населення країни мусить економити на певних статтях витрат.

Література

1 Демографічна та соціальна статистика / Доходи та умови життя. Споживання продуктів харчування в домогосподарствах. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 10.05.2023)

2. Економічна статистика /Ціни /Середні споживчі ціни на товари (послуги) у 2023 р. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>. (дата звернення: 12.05.2023)

3. Економічна статистика / Ціни / Вагова структура для розрахунку ІСЦ за Класифікацією індивідуального споживання за цілями за 2013–2021 рр. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>. (дата звернення: 13.05.2023)

4. Демографічна та соціальна статистика / Ринок праці / Оплата праці та соціально-трудова відносина / Середня заробітна плата штатних працівників за видами економічної діяльності за місяць у 2022 році. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 15.05.2023)

5. Демографічна та соціальна статистика / Доходи та умови життя / Розподіл населення за рівнем середньодушових еквівалентних загальних доходів. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 15.05.2023)

Антонюк П. О., к. е. н., старший науковий співробітник відділу ринкових механізмів і структур

ДУ «Інститут ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України»

Антонюк О. П., к. е. н., доцент, доцент кафедри обліку та аудиту

Ступницька Т. М., кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку та аудиту

Баранюк Х. О., Ph.D., доцент, доцент кафедри обліку та аудиту

Одеський національний технологічний університет

РОЛЬ І МІСЦЕ АГРОПРОДОВОЛЬЧИХ ТОВАРІВ В ЗОВНІШНІЙ ТОРГОВЛІ УКРАЇНИ: АНАЛІТИЧНА ОЦІНКА

Широкомасштабні військові дії призвели до скорочення економіки України по результатам 2022 р. на 29,2% і одночасного зростання витрат, дефіцит державного бюджету склав 1400 млрд грн або близько 30% ВВП. В

таких умовах відновлення виробництва, створення робочих місць становить основу зростання української економіки.

В цьому плані особливе значення має динамічний розвиток таких сфер агропродовольчого комплексу, як сільське господарство та переробні галузі харчової промисловості, а також зовнішня торгівля агропродовольчими товарами. Успішний розвиток сільського господарства в значній мірі залежить від галузевої структури, від наявності виробництв з більш складним технологічним циклом. В структурі сільського господарства України провідною галуззю є рослинництво. У 2020 р. при обсязі товарної продукції у всіх категоріях господарств (в цінах 2016 р.) 612,1 млрд грн продукція рослинництва склала 473,4 млрд грн або 77,3 % [2, с. 44]. В той же час у наших сусідів і ряду передових країн ЄС більша частина продукції приходить на тваринництво (%): Білорусь – 54; Данія – 79; Німеччина – 70; Франція – 66.

Спеціалізація сільського господарства природно впливає на обсяги і структуру агропродовольчого експорту. У 2020 р. Україна експортувала живих тварин і продукції тваринного походження на суму 1188 млн. дол. (5,4% агропродовольчого експорту). В інших країнах сума і частка цих товарів мала такий вигляд: Білорусь – 3367 млн. дол. (59,0%); Польща – 10720 млн. дол. (28,5%); Нідерланди – 25119 млн. дол. (24,0%); Німеччина – 22858 млн. дол. (26,5%); Франція – 14614 млн. дол. (20,5%) [3]. В цих країнах експорт продукції тваринного походження значно перевищує експорт продукції рослинного походження. В Україні зворотна ситуація – продукти рослинного походження – головний експортних товар. Варто зауважити, що у нас в складі продукції рослинного походження значну частину складають кормові культури. В 2021 р. кукурудзи і ячменю було експортовано в обсязі 30,4 млн т. Можливо, за краще було використати частину цих кормових культур для вітчизняного тваринництва і зменшити імпорт м'ясних і молочних продуктів, яких, до речі, в цьому році було закуплено на рекордну за всі роки суму 599 млн. дол.

Стан справ у виробництві агропродовольчих товарів впливає на обсяги і структуру експорту. Військові дії вплинули як на виробництво, так і на експорт по причині руйнування виробничої бази, проблем з логістикою, втрати конкурентоспроможності та ринків збуту тощо. Війна впливає на всі сфери суспільного життя, проте фізіологічні потреби людини мають бути в певній мірі задоволені, тому експорт агропродовольчої продукції скоротився в меншій мірі, ніж по інших категоріях товарів, а відтак змінилася і товарна структура (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка та товарна структура експорту за 2021-2022 рр.

Код та назва товарів по розділах згідно з УКТЗЕД	2021 рік		2022 рік		2022 р. у % до 2021 р.
	млн. дол.	%	млн. дол.	%	
Експортовано товарів – усього, в тому числі	68072	100,0	44179	100,0	64,9
– агропродовольчі товари	27708	40,7	23396	53,0	84,4
– інші	40364	53,3	20783	49,7	51,5

Джерело: розраховано авторами за даними [1].

Експорт переважної частини товарів, на які в 2021 році приходилось 59,3 % виручки скоротився майже удвічі – 48,5%. Експорт агропродовольчих товарів зменшився лише на 15,6%, в результаті чого їх частка у загальному товарному експорті зросла з 40,7 % в 2021 р. до 53,0 % в 2022 р. Таким чином агропродовольчі товари стають основним експортним товаром України, впливають на динаміку, а також на фінансові результати зовнішньої торгівлі, до яких слід віднести сальдо та коефіцієнт покриття імпорту експортом.

Впродовж приблизно останніх двадцяти років результатом зовнішньої торгівлі України товарами є від’ємне сальдо – імпорт перевищує експорт. В передвоєнні роки розмір від’ємного сальдо вдалось зменшити до 4,8 млрд дол. в 2021 р., проте вже у наступному, 2022 році, від’ємне сальдо зросло до 11,1 млрд дол., що безумовно негативно вплинуло на фінансовий стан країни. В зовнішній торгівлі України по більшості товарів по розділах (I-XX) згідно УКТЗЕД формується від’ємне сальдо. Додатне сальдо стабільним є в торгівлі

агропродовольчими товарами (розділи I, II, III, IV), деревина і вироби з дерева – розділ IX, та недорогоцінні метали та вироби з них – розділ XV (табл.2).

Таблиця 2

Фінансові результати зовнішньої торгівлі товарами у 2021-2022рр.

Код та назва товарів по розділах згідно з УКТЗЕД	2021 р.				2022 р.			
	Експорт, млн. дол	Імпорт, млн. дол	Сальдо, млн. дол	К _{покриття}	Експорт, млн. дол	Імпорт, млн. дол	Сальдо, млн. дол	К _{покриття}
Всього, у тому числі	68072	72843	-4771	0,934	44149	55273	-11124	0,799
– агропродовольчі товари (розділи I, II, III, IV)	27708	7747	19961	3,577	23396	5951	17445	3,931
– деревина і вироби з дерева (розділ IX)	2006	442	1564	4,538	1885	197	1668	9,568
– недорогоцінні і метали та вироби з них (розділ XV)	15991	4373	11618	3,657	6004	2591	3413	2,317
Інші	22367	60281	-37914	0,371	12864	46534	-33670	0,276

Джерело: розраховано авторами за даними [1].

Як видно з табл. 2, в передвоєнний, 2021 р., додатне сальдо формується переважно в торгівлі агропродовольчими товарами. Із 33143 млн дол. додатнього сальдо 19961 млн дол. або 60,2% отримано від торгівлі саме агропродовольчими товарами. Крім того, 11618 млн дол або 35,1% явились результатом експортно-імпортних операцій з недорогоцінними металами та виробами з них.

Руйнування в результаті воєнних дій металургійних заводів, блокада морських портів, зменшили експорт недорогоцінних металів та виробів з них на 62,5%, а додатнього сальдо – на 70,6%. За результатами 2022 р. попри зменшення додатнього сальдо до 17445 млн дол. в торгівлі агропродовольчими товарами його частка в сумарному додатньому сальдо складає 77,4%. Фактично в умовах війни реалізація на зовнішньому ринку агропродовольчої продукції виступає головним джерелом отримання необхідної іноземної валюти.

Висновки:

1. В умовах війни при скороченні експорту металургії, хімічної промисловості та машинобудування через руйнування відповідних підприємств Сходу України різко зростає роль агропродовольчої продукції. В 2022 р. її частка в товарному експорті сягає 53,0%.

2. Роль продукції агропромислового комплексу в експорті значно зростає з огляду на те, що переважно додатне сальдо формується саме в торгівлі цими товарами і розширенням військових дій стає єдиним серйозним джерелом надходження валюти.

3. Розширення виробництва, а водночас і експорту агропродовольчої продукції можливо за умови істотних змін в структурі сільського господарства в напрямку збільшення частки продукції тваринництва і, відповідно, зменшення частки продукції рослинництва.

Література

1. Державна служба статистики: [Веб-сайт]. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 12.04.2023).
2. Сільське господарство України. Статистичний збірник. Київ: Державна служба статистики України, 2021. 230 с.
3. Польща. Імпорт і експорт. TrendEconomy: веб-сайт. URL: <https://trendeconomy.ru/data/h2/Poland/TOTAL> (дата звернення: 12.04.2023).

Станкевич Г. М., д. т. н., професор, професор кафедри технології зерна і комбікормів Одеський національний технологічний університет
Бунецький В. О., директор ТОВ «БМ Інжиніринг»

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПЕРЕВЕДЕННЯ ЗЕРНОСУШАРОК НА АЛЬТЕРНАТИВНІ ВИДИ ПАЛИВА

На підприємствах системи зберігання зерна (фермерські господарства, хлібоприймальні підприємства, елеватори, комбінати хлібопродуктів та ін.) однією з найбільш складних на енергоємних технологічних операцій післязбиральної обробки зерна є його сушіння. Для сушіння вологого та

сирого зерна використовується зерносушарки різних типів, які для утворення сушильного агента заданих теплових характеристик (режимів сушіння) оснащені топками та теплогенераторами різних конструкцій. Існують два принципово відмінних способи утворення сушильних агентів — шляхом змішування топкових газів, отриманих спалювання різних видів палива (прямий метод) та шляхом нагрівання топковими газами у калориферах зовнішнього повітря (непрямий метод). Практично всі зерносушарки, за невеликим виключенням, працюють з використанням прямого способу утворення сушильного агента, піддрунтям чого є економічні чинники.

Перший спосіб дозволяє сушити зерна з використанням конструктивно простих топков, з яких суміш топкових газів та зовнішнього повітря подається у зернові маси сушарки. Недоліком такого способу є те, що у сушарках відбувається прямий контакт зерна з шкідливими продуктами спалювання палива. І хоча у прямотечійних зерносушарках концентрація топкових газів незначна, сушильний агент все ж містить такі небезпечні продукти спалювання як бензапірен, діоксин та ін., які відносяться до канцерогенних речовин, акумулюються (не виводяться) у живих організмах та викликають ракові захворювання [1, с. 317].

Другий спосіб сушіння забезпечує екологічну чистоту та безпечність просушеного зерна, оскільки не допускає контактування топкових газів із зерном. Однак він призводить до збільшення витрат палива, що пояснюється низьким коефіцієнтом передачі теплоти від топкових газів до зовнішнього повітря. Це викликає необхідність оснащення зерносушарок великогабаритними теплообмінниками, а також призводить до досить значного (за різними оцінками приблизно до двох разів) зростання витрат палива [1, с. 39].

Ще одна проблема сушіння зерна останніми роками пов'язана з різким зростанням цін на енергоносії, на яких працюють існуючі в галузі зерносушарки. Це переважно природний газ, рідкі світлі види палива

(дизельне, солярове масло, тракторний гас) та незначно скраплений газ. Цінова криза на традиційні види палива викликала різке зростання використання для роботи зерносушарок нетрадиційних (альтернативних) видів палива, які до цього зрідка використовувались для зерносушарок невеликої продуктивності. Це солома, деревні тріски і тирса, відходи агросектору (лушпиння соняшнику, сої та ін. культур), а також пелети з вказаних відходів. Для використання цих альтернативних видів палива зерносушарки необхідно оснащувати топковими пристроями для їх спалювання, а також теплообмінниками для нагрівання зовнішнього повітря.

Граючи на значних габаритах та високій вартості буферних металевих теплообмінників, різні фірми почали пропонувати зернозаготівельним підприємствам та фермерам облаштовувати зерносушарки лише топками на твердому паливі, мотивуючи це тим, що воно у пропонованих ними конструкціях топок згоряє повністю, без утворення золи, канцерогенів та інших шкідливих речовин. Ніяких пропозицій щодо очищення продуктів згоряння палива, екологічного забруднення атмосфери, утилізації шкідливої золи тощо вони не надають.

Наслідком таких некваліфікованих рішень є порушення українського законодавства:

- 1) екологічного — порушення процедури введення топок на альтернативних видах палива в експлуатацію, фальсифікація звітів щодо викидів, відсутність утилізації токсичної золи, створення високотоксичного газового потоку, заборонений нетрадиційний метод газового очищення (фільтрація газу через шар зерна в сушарці), відсутня технічна можливість контролю викидів в атмосферу;

- 2) будівельно-архітектурного — відсутність легальної установки та нелегальна експлуатація промислової теплогенеруючої потужності на іншому виді палива;

3) харчової безпеки — порушення наказів МОЗ України, перевірки захисту прав споживача, реєстр з виявлених токсичних забруднення, позбавлення ліцензії для оператора зернового ринку на даний вид діяльності;

4) кримінальної відповідальності — ст. 275 кримінального кодексу України: штраф до 16 млн. грн. або 3 роки позбавлення волі.

На жаль, в Україні для зерна до цього часу ще не введені обмежувальні концентрації бензапірену, що з часом призведе до проблем експорту зерна.

Перераховані проблеми переведення зерносушарок на альтернативні види палива в нинішніх умовах різкого зростання вартості енергоносіїв є надзвичайно актуальними. Їх вирішення дозволить не лише покращити енергетичні та екологічні складові сушіння зерна, але й гарантуватиме безпечність просушеного зерна, що надзвичайно важливо для збереження здоров'я людей.

Література

1. Станкевич Г. М., Страхова Т.В., Борта А.В. Сушіння зерна: Підручник. Видання друге. Перероблене і доповнене Одеса: КП ОМД, 2021. 248 с.

Саркісян Г. О., д. е. н., доцент

професор кафедри туристичного бізнесу та рекреації

Шепелева О. В., аспірантка кафедри туристичного бізнесу та рекреації

Одеський національний технологічний університет

ФЕРМЕРСЬКІ ГОСПОДАРСТВА ТУРИСТИЧНОГО СПРЯМУВАННЯ ЯК ЕФЕКТИВНИЙ НАПРЯМОК ДІЯЛЬНОСТІ В РЕГІОНАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЦІ

Чергова тема для дискусій це – відпочинок під час воєнного стану в Україні. На думку багатьох – не зовсім етично подорожувати, коли в країні тривають бойові дії, але для підтримки економіки країни у такий важкий час навіть туристична галузь служить підтримкою для збереження та відновлення країни.

Сьогодні одним із затребуваних видів відпочинку в Україні є туризм в регіонах та сільських територіях, де туристи прагнуть покращити здоров'я та відновити сили. Сільський зелений туризм має давні традиції та передбачає організацію відпочинку і дозвілля в сільській місцевості. З позиції державної та місцевої влади навіть у період воєнного стану, сільський туризм доречно розглядати як важливий інструмент, що сприяє соціальному, економічному та культурному розвитку сільських громад [1].

Через передовий досвід європейських країн на ринку туристичних послуг сільський туризм активно популяризувався в Україні в останні роки через різноманітні пропозиції з організації і проведення дозвілля, серед яких оригінальністю та атрактивністю послуг виділялись фермерські господарства. Саме сільський зелений туризм є одним із способів додаткового доходу для фермерських господарств. Багато фермерських господарств почали активізуватися на ринку туристичних послуг через створення на своїх територіях атрактивних автентичних локацій, які стали невід'ємним елементом маршрутів екскурсій та програм турів.

В питанні впровадження сільського зеленого туризму у фермерських господарствах найбільшу роль відіграє забезпеченість земельним ресурсом, адже даний вид туризму потребує, окрім ділянок для вирощування фруктів, овочів, розведення молодняка та риби, додаткової території для розташування садиб або ж невеликих будиночків, в яких будуть мати можливість проживати туристи. Проте не менш вагоме місце посідають також і трудові, матеріальні ресурси, які доповнюються підприємницькими здібностями. Зазначені ресурси в сукупності утворюють ресурсний потенціал фермерських господарств, використання якого, при правильному управлінні, принесе додатковий дохід [2].

За думкою Жан-Жака Ерве, экс-радника з питань сільського господарства при українському уряді Звісно, навіть маленьке фермерське господарство має можливості працювати із прибутком. В Україні, якщо один

фермер нормально працює і отримує 100 доларів чистого прибутку з гектара (а великі підприємства отримують і більше), то з тисячі гектарів землі щорічний прибуток становитиме 100 тисяч доларів. І важливим стимулом у розвитку фермерських господарств буде саме зростання туристичних потоків на сільські території.

Навіть зараз у воєнний період чимало фермерських господарств продовжують діяти у різних областях України, акцентуючи увагу на виробництві різноманітної локальної продукції та поширюючи асортимент туристичних послуг.

Яскравим прикладом служить сімейна виноробня у Миколаївській області "Slivino Village" – заздалегідь зв'язавшись із господарством, можна замовити дегустацію. Також господарі ферми пропонують проведення на території різноманітних фестивалів, із залученням анімаційної програми та майстер-класів. Ще одним прикладом може служити равликова ферма «Ойстервіль» у с. Кордон Одеської області, де туристам пропонують навіть активні види розваг – катання на квадроциклах, сапах, катамаранах.

Також активним попитом користується під час воєнного стану агроферма «Пан Білан», де туристам пропонують екскурсії до квіткових теплиць, теплиць з розсадою салатів та пряних трав, відвідування міні-ферми, прогулянку до ставка та в дубовий гай, прогулянку садом (з дегустацією) – черешня, персики, ягоди (з дегустацією) – полуниця, смородина, ожина. Також на місті можна придбати овочі та фрукти, які мають органічну сертифікацію. Навіть передбачені екскурсії для школярів на тему «зелені уроки».

Набуває популярності апітуризм, як додатковий вектор розвитку фермерських господарств. Окрім дегустації локальних страв та напоїв, а також м'ясо-молочної продукції туристам пропонують лікувально-оздоровчі процедури від продуктів бджільництва. Зараз апітерапію пропонує парк сімейного відпочинку «Нью-Васюки» на території якого знаходиться страусина ферма та Центр етнографічного, сільського зеленого туризму і

сімейного відпочинку «Фрумушика-Нова».

Ціни та якість того, що вам запропонують, однозначно порадують. Чимало успішних туристично-орієнтованих ферм діє у різних областях України, пропонуючи своїм гостям не лише продукцію власного виробництва, але й можливість здійснити екскурсію територією ферми, побачити різні виробничі процеси, а іноді і взяти в них участь, продегустувати місцеві вироби, придбати сувенірну продукцію, а ще – відпочити від міського шуму та зануритись в затишну сільську атмосферу.

Зараз набувають популярності у вигляді туристичного атракціону у фермерських господарствах – кукурудзяні лабіринти, які виконують у формі портретів кіногероїв, малюнків та поєднують із іншими розвагами під час турів у сільську місцевість – поїздками на возах або тракторних причепах, встелених сіном, контактним зоопарком домашніх тварин, ігровими майданчиками, місцями для пікніків. В Україні також є уже такого типу два лабіринти, один розташований у кукурудзяному полі «Labirudza» у Пирогові, відкритий у серпні 2015 року, а ще один знаходиться у с. Піщане, Черкаської області, відкритий агрофірмою «Маяк» у вересні 2015 року.

Абсолютно новий підхід з боку держави закладено і у програмі підтримки малого та середнього виробника. Досі державна підтримка надавалася виключно у вигляді компенсації будівництва та відбудови. Зараз держава готова співфінансувати підприємців на початку їхньої роботи і фінансувати досить суттєво – до 70%, при виконанні підприємцями умов, що висуваються.

При фінансуванні грантових програм для початку бізнесу держава прагне частково повернути гроші в бюджет за рахунок створення робочих місць. Так виконується соціально-економічна функція забезпечення зайнятості українців.

Отже, така векторна спрямованість діяльності регіонів сприятиме розвитку продуктивних сил та регіональної економіки, підвищить зайнятість населення, сприятиме продовольчій безпеці регіонів та країни в цілому.

Література

1. Tsymbala Olga Stefanivna, Dorosh Julia Stepanivna. Development of tourist oriented farms of Lviv region. Geography and tourism. URL: http://www.geolgt.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=360&Itemid=221&lang=en (дата звернення: 12.05.2023).

2. Іванів С. І., Драбчук Н. Ю. Впровадження сільського зеленого туризму у фермерських господарствах як один із напрямків ефективного використання їх ресурсного потенціалу. *Актуальні проблеми розвитку економіки регіону*. Вип 16. Т.2. С. 210-220. doi: 10.15330/apred.2.16.210-220.

3. Тарас Висоцький. Нова аграрна політика: довіра до сільського господарства України зміцнюється. URL: <https://interfax.com.ua/news/blog/849957.html> (дата звернення: 17.05.2023).

Мініна В. О., аспірантка кафедри економіки промисловості
Одеський національний технологічний університет

МАЛИЙ ТА СЕРЕДНІЙ БІЗНЕС В УКРАЇНІ: АДАПТАЦІЯ ДО ВІЙНИ, ВИКЛИКИ ТА ШЛЯХИ РОЗВИТКУ

Сьогодні малий та середній бізнес є тим соціально-економічним фундаментом, без якого інноваційно-орієнтовані країни, особливо європейські, не можуть досягти сталого розвитку. МСП визначають темпи економічного зростання, структуру та якість ВВП. Їх основна функція – генерувати валовий внутрішній продукт країни, створювати робочі місця та забезпечувати зайнятість населення. Цей сектор економіки стає одним з основних двигунів економічного росту в багатьох країнах світу, зокрема і в Україні. Проте, на тлі розвитку МСП, Україна стикається з найсерйознішим викликом за всю історію її незалежності – війною з Росією.

Українська економіка складається з двох нерівних сегментів, які мають схожі, але дуже різні виклики та потреби. Перші це великі підприємства з річним оборотом більше 120 млн. доларів США, в основному це державні підприємства або компанії, що належать найбільшим промисловим конгломератам. На противагу цьому на початок 2022 рік працювало близько 370 000 малих і середніх підприємств та 1,5 мільйона фізичних осіб-підприємців [1].

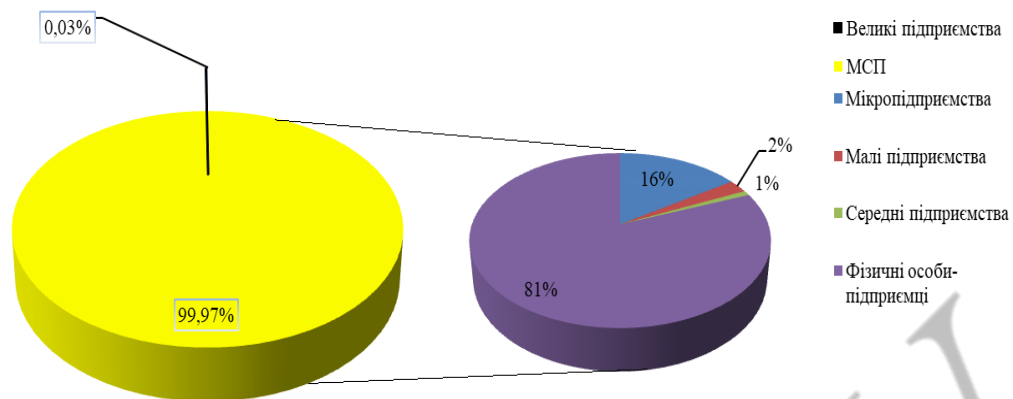

Рис 1. Структура підприємств України за їх розміром у 2021 році

Джерело: складено автором на основі [1]

Однак лише близько 60% зареєстрованих МСП фактично працюють, а 40% не ведуть нормальної господарської діяльності [2]. Останні є або дочірніми підприємствами великих компаній, створеними з метою податкової оптимізації, або непрацюючими підприємствами.

Темпи зростання підприємств в Україні в період з 2010 по 2022 є досить помірними. На етапі зростання підприємства стикаються зі зростанням витрат через відсутність стабільного доходу. Лише 50-70% МСП, які пережили початкову фазу, успішно проходять через фазу зростання [3]. На цьому етапі кредити все ще дуже дорогі для МСП. Крім того, в Україні не поширені програми пільгового фінансування. Наприклад, до початку повномасштабної війни лише 2 500 підприємств (з понад мільйона потенційних) отримали кредити за програмою «Доступні кредити 5–7–9%» у 2020 році [4]. Тому подальший розвиток буде обмеженим, особливо для підприємств, що працюють у капіталомістких галузях, якщо вони не зможуть знайти фінансування.

Початок повномасштабного вторгнення Росії в 2022 році не тільки загострив проблеми, з яким стикався бізнес під час своєї діяльності, але й створив нові перешкоди для розвитку в майбутньому.

Війна завдала значної шкоди українській економіці, порушивши торгівлю та сповільнивши інвестиції, що призвело до різкого падіння курсу національної

валюти та високої інфляції. Підприємств, що опинилися у зоні бойових дій або на окупованих територіях, зазнали серйозних збитків та були змушені скоротити або припинити свою діяльність.

В результаті ракетних ударів по території України було зруйновано житлової та нежитлової нерухомості, іншої інфраструктури на \$143,8 млрд. Автомобільні шляхи, залізниці та аеропорти були піддані обстрілам та знищенням, ускладнюючи пересування людей та транспортування товарів. Це перешкоджало нормальній роботі підприємств, унеможливило доставку товарів та послуг та позначалося на зростанні вартості транспортування. Загалом були зруйновані 23 тис. км доріг загального призначення (13 % від загальної протяжності) [5].

Втрати активів бізнесу становлять мінімум \$11,3 млрд і продовжують зростати. Ще \$8,7 млрд складають прямі втрати аграрного сектору внаслідок війни [6].

За даним Державної прикордонної служба України за 2022 близько 8 мільйонів людей в Європу та інші країни, ще близько 5 млн стали внутрішньо переміщеними особами [7], багато з яких були змушені покинути свої домівки через бойові дії або страх перед війною. Зменшення кількості людей з необхідними навичками та досвідом ускладнює пошук та залучення кваліфікованих працівників. Це призводить до зниження продуктивності, втрати конкурентоспроможності підприємств та загрози для їхнього стабільного розвитку. Попри всі виклики, які принесла війна, малий та середній бізнес в Україні продовжує життєдіяльність. Подальший його розвиток та успіх залежать від здатності подолати перешкоди та використовувати нові можливості. Існують різні шляхи, якими може йти цей процес, включаючи підтримку з боку уряду, міжнародну допомогу та впровадження інноваційно-технологічних рішень.

Однією з ключових областей, де держава може допомогти, є поліпшення ділового клімату, що може включати в себе впровадження реформ, спрямованих на зниження корупції, поліпшення прозорості та спрощення процедур для

ведення бізнесу. Міжнародні фінансові організації, міжнародні програми та ініціативи, а також співпраця з іншими країнами можуть надати важливу підтримку для всього бізнесу в цілому, а також зокрема для українських та малих та середніх підприємств. Підтримка може виявлятися у формі фінансової допомоги, надання доступу до нових ринків, співпраці у сфері інновацій, обміну досвідом та знаннями.

Підсумовуючи, конфлікт в Україні створив значні виклики для бізнесу в країні. Однак у цих сферах також є можливості для зростання та розвитку, зокрема завдяки інноваціям, співпраці та використанню онлайн-технологій. Працюючи разом та інвестуючи у розвиток, малі та середні підприємства в Україні можуть сприяти розвитку та процвітанню країни, незважаючи на перешкоди, з якими вони стикаються.

Література

1. Діяльність суб'єктів великого, середнього, малого та мікропідприємництва. Київ: Державна служба статистики України. 119 с. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2022/zb/12/Dsvsмм_21.pdf (дата звернення: 09.05.2023).

2. Відбудова України: принципи та політика. CERP PRESS. 508 с. URL: https://cepr.org/system/files/2022-12/reconstruction%20book_Ukrainian_0.pdf (дата звернення: 11.05.2023).

3. Як після війни Україна має відновлювати економіку та бізнес. Велике дослідження. «Делойт» в Україні. URL: <https://www2.deloitte.com/ua/uk/pages/press-room/deloitte-press/2022/how-should-ukraine-rebuild-its-economy-and-business-after-the-war.html> (дата звернення: 11.05.2023).

4. Стан та потреби бізнесу в умовах війни: результати опитування в листопаді 2022 року. Дія. Бізнес - Головна сторінка. URL: <https://business.dii.gov.ua/cases/novini/stan-ta-potrebi-biznesu-v-umovah-vijni-rezultati-opituvanna-v-listopadi-2022-roku> (дата звернення: 12.05.2023).

5. Свобода Р. Російська агресія знищила понад 13% українських доріг – «Укравтодор». Радіо Свобода. URL: <https://web.archive.org/web/20220513150758/https://www.radiosvoboda.org/a/news-rosiiska-ahresia-znyshchennia-ukrainskyh-dorih/31783794.html> (дата звернення: 05.05.2023).

6. Звіт про прямі збитки інфраструктури від руйнувань внаслідок військової агресії росії проти України за рік від початку повномасштабного вторгнення. Київ, 3. 50 с. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2023/03/UKR_Feb23_FINAL_Damages-Report.pdf (дата звернення: 08.05.2023).

7. Стаджі Д. Удар сильніший, ніж під час Другої Світової. Як повернути українців з Європи?. Главком | Glavcom. URL: <https://glavcom.ua/publications/udar-silnishij-nizh-pid-chas-druhoji-svitovoji-jak-povernuti-ukrajintsiv-z-jevropi-907687.html> (дата звернення: 03.05.2023).

Федорова Т. С., аспірантка кафедри економіки промисловості
Одеський національний технологічний університет

ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ АГРОПРОДОВОЛЬЧИХ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Для повноцінного функціонування економічна система держави потребує участі в системі міжнародних відносин. З цією метою безперервно налагоджуються взаємовідносини між країнами-партнерами у розрізі пошуку оптимальної логістики, умов поставки за системою Інкотермс та умов за зовнішньоекономічними контрактами взагалі. Така взаємодія є рушійною силою та сприяє розвитку держави, оскільки забезпечує безперервний обіг коштів, а отже і податків, що необхідні для повноцінного забезпечення країни.

Агропродольчі підприємства України є вагомими учасниками зовнішньоекономічної діяльності, оскільки саме вони переважно експортують продукцію, що займає лідируючі позиції на міжнародному ринку. Так, за даними Державної митної служби України [1], наша країна є найбільшим експортером таких видів продукції як: соняшникова олія та шрот, просо, ячмінь, кукурудза, ріпак та пшениця. Це свідчить про активну зовнішньоекономічну діяльність агропродовольчих підприємств України. Проте із впровадженням воєнного стану в Україні зовнішньоекономічна діяльність українських агропродовольчих підприємств зазнала значних змін через ряд проблем.

Так серед таких проблем наступні: по-перше ціноутворення на продукти агропромислового комплексу (АПК), у розрізі сільськогосподарських культур таких як пшениця, ячмінь, зерно, кукурудза, ріпак, соняшник та інші, «випало» із міжнародної системи ціноутворення через невизначеність та високу

ризикованість. По-друге – обмеження експорту морським шляхом. Мається на увазі час, коли не було впроваджено «Зернову ініціативу» і українські підприємці були вимушені транспортувати товари тільки суходолом. Важливо відмітити, що на противагу транспортуванню морським шляхом, транспортування суходолом (авто- або залізничним транспортом) набагато дорожче та більше ризикове, оскільки ризики за транспортування до точки вивантаження або кордону залишаються на продавцеві. Динаміка експорту зерна «Зерновим коридором» у розрізі тижнів наведена на рисунку 1.

Рис.1. Експорт зерна з України зерновим коридором у розрізі тижнів, тис. тонн [2]

Наведені дані свідчать про нерівномірну динаміку і також відбивають залежність експорту від політичних коливань та дії домовленостей.

По-третє через проблеми реалізації власного врожаю українські виробники масово вийшли на європейський ринок із низькими цінами, що спричинило супротив місцевих фермерів, товари яких значно дорожчі. Така ситуація спонукала появи обмежень щодо імпорту українських товарів та дозволу тільки транзиту, також з'явилися величезні черги на кордонах.

Проблемою також стала реалізація «Зернової ініціативи», оскільки через недотримання умов «зерновий коридор» працює неефективно. Найбільше неповноцінна робота «зернового» коридору відбивається на вартості

закладених ризиків та простоїв, а отже на кінцевій ціні. Неefективна робота коридору знайшла своє відображення у статистиці кількості кораблів, що вийшли з портів у розрізі тижнів. Так, станом на передостанню декаду травня із портів вийшло близько 45 суден, в той час як за нормального функціонування, як наприклад, у кінці березня-початку квітня – 115 суден [2].

Наочна статистика кількості суден наведена на рисунку 2.

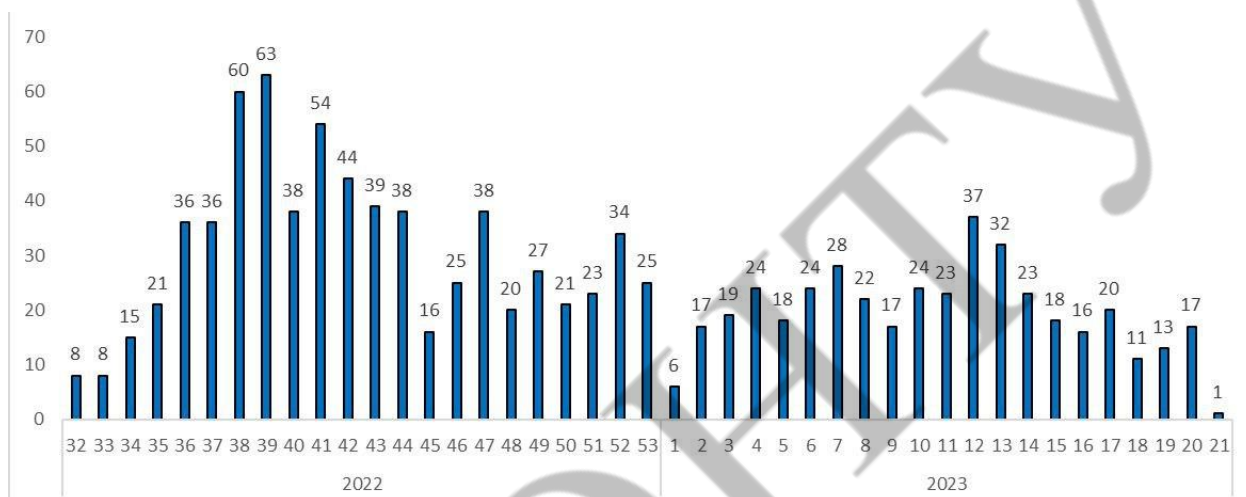

Рис. 2. Кількість кораблів, які вийшли з портів у розрізі тижнів [2]

Не дивлячись на таку скрутну ситуацію, українські підприємці завзято шукають шляхи альтернативних виходів. Так, наприклад, компанія «НІБУЛОН» в порту Ізмаїл планує будівництво елеватору розрахованого на одночасне зберігання 118,5 тисяч тонн зернових, і високотехнологічного сучасного млина потужністю 750 тонн на добу, що дозволить працювати як на потреби внутрішнього споживача в Україні, так і слугувати інтересам місії захисту продовольчої безпеки UN World Food Program (WFP).

Зараз WFP користується переробними потужностями Туреччини, спрямовуючи туди українське збіжжя «зерновим коридором». Проте так само можна транспортувати з України вже готові борошно, висівки та інші продукти обробки зернових [3].

Компанія Kernel також планує побудувати власний перевантажувальний б+термінал в порту Рені. Представники компанії засвідчують, що після завершення будівництва, що планується до кінця 2023 року, потужність

одноразового зберігання зернових та гранульованого шроту в оперативних силосах нового терміналу становитиме 9,6 тисячі квадратних метрів, соняшникової олії в резервуарах – до 6 тисяч тонн. Проектна добова потужність прийому складе до 2 тисяч тонн зерна та шроту та до 1,5 тисяч тонн масла, що еквівалентно розвантаженню близько 100 вантажних автомобілів та 50 автоцистерн. У свою чергу, добова потужність відвантаження зерна або шроту на річковий транспорт становитиме до 8 тисяч тонн, а олії – до 4 тисяч тонн. Фронт одночасного завантаження буде розрахований на два річкові судна [4].

Деякі компанії обирають шлях пошуку нових іноземних партнерів із сприятливими умовами співпраці та переходять із морського транспорту на авто- або залізничний транспорт.

Таким чином, сучасність кидає значні виклики як агропродовольчим, так продовольчим підприємствам взагалі. Об'єктивним є факт, що підприємці навіть не розглядають варіант припинити торгівлю, а сумлінно намагаються знайти виходи із скрутної ситуації. Також, не дивлячись на складності, підприємствам України вдалося розпочати посівну кампанію. За даними аналітичних джерел, під час воєнного стану Україні вдалося вийти за показниками експорту вийти на довоєнний рівень за певними позиціями і це попри безліч перешкод, що свідчить про високий рівень пристосовуваності підприємців та наявності підтримки від країн-партнерів.

Література

1. Державна Митна Служба. URL: <https://customs.gov.ua/en/> (дата звернення: 17.05.2023).
2. Аналітичний огляд. URL: <https://analyticsbaton.wixsite.com/grain-ua> (дата звернення: 17.05.2023).
3. «Нібулон» збудує елеватор і млин в порту Ізмаїл. URL: <https://www.railinsider.com.ua/nibulon-zbuduye-elevator-i-mlyn-v-portu-izmayil/> (дата звернення 17.05.2023).
4. Беспятов Т. "Кернел" хоче вже у 2023 році побудувати новий перевантажувальний термінал в Рені – Delo.ua. *Останні новини України та світу онлайн Головний діловий портал Delo.ua.*

URL: <https://delo.ua/ru/agro/kernel-xocet-uze-v-2023-godu-postroit-novy-peregruzocny-terminal-v-reni-416697/> (дата звернення: 27.05.2023).

Мироненко Б. В., аспірант кафедри менеджменту і логістики
Одеський національний технологічний університет

РОЛЬ ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ У ВІДНОВЛЕННІ АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ

Сьогодні переважна більшість територіальних громад в Україні, незважаючи на наявність законодавчо передбаченого права, не можуть вирішувати питання місцевого значення повною мірою [1]. Причин для цього порівняно небагато (недостатність бюджетних коштів, відсутність необхідної інфраструктури, кваліфікованих кадрів тощо), але їх наявність часто-густо призводить до того, що значна частина сільських та селищних громад «левоу» частку питань місцевого значення не можуть вирішувати належним чином, зокрема, утримувати приміщення та будівлі комунальної власності, здійснювати збір та вивезення побутових відходів, будувати та ремонтувати дороги, забезпечувати благоустрій сільських територій тощо. Отже, більшість об'єднаних територіальних громад в теперішніх українських умовах залишаються неспроможними або мають низьку спроможність до формування власного людського потенціалу.

Агропромисловий комплекс (АПК) трактується як сукупність галузей економіки, зайнятих виробництвом (виробництво засобів виробництва для сільського господарства та його обслуговування, власне сільське господарство), заготівлею, переробкою, збереженням, транспортуванням і збутом сільськогосподарської продукції, а також виробництвом засобів виробництва для сільського господарства. Будь-який потенціал вбирає в себе одразу три аспекти відносин – результати діяльності у минулому, поточний стан, та перспективи розвитку у майбутньому. Відносно АПК людський потенціал означає наявність явних чи прихованих можливостей, реалізуючи

які за тих чи інших умов можна підвищити ефективність роботи працівників підприємств та аграрно-промислового комплексу в цілому.

Так, наприклад, в централізованій плановій економіці потенціал території визначався тільки ресурсним потенціалом, а поняття ресурсного потенціалу збігалось з поняттям ресурсів, в основному природно-сировинними, фізичними, людськими та фінансовими ресурсами. Питання природно-ресурсного потенціалу територій на відповідній науковій основі детально розроблені ще в часи планової економіки [2, с. 38]. Проте величина ресурсного потенціалу визначається не тільки кількісними характеристиками відповідних складових ресурсів, але й характером їх взаємодії. Ресурсний та організаційний потенціал формують стратегічний потенціал території. Проте при переході до ринкової економіки, трансформації території у відкриту систему необхідні механізми й інструменти адаптації до постійних змін зовнішнього середовища, ефективною дію на зовнішні чинники та відповідного реагування на фактори зовнішнього середовища, які формують ринковий потенціал території (рис. 1).

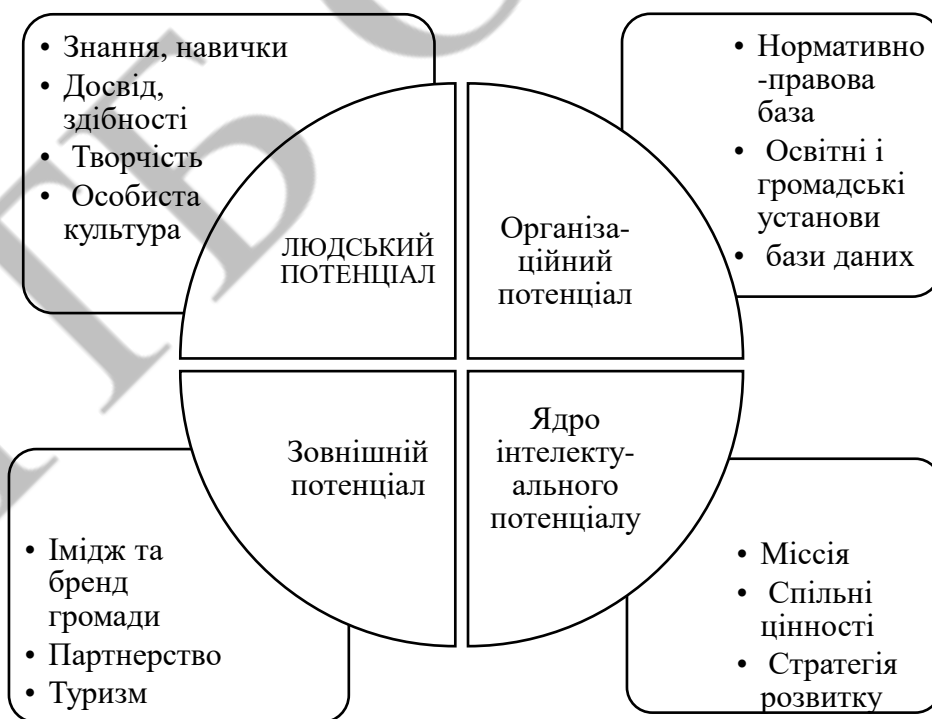

Рис. 1. Основні складові людського потенціалу

Джерело: побудовано автором на основі [3, с. 74–75]

Визначення напрямів розвитку людського потенціалу підприємств АПК ґрунтується на вивченні та глибокому осмисленні особливостей розвитку громад, їх стартових можливостей та стану оточуючого середовища. Підґрунтям розвитку людського потенціалу підприємств АПК, що належать до ОТГ, вважають згуртованість її мешканців. Згуртованість у сучасних наукових і науково-практичних дослідженнях розглядається, як в широкому (згуртованість суспільства), так і вузькому (характеристика процесу розвитку малої контактної групи) соціальному плані [4, с. 232].

Людський потенціал наразі необхідно розглядати як новий ефективний ресурс, який необхідно використовувати для соціального й економічного розвитку АПК сектору держави на основі його якісного та кількісного зростання в усіх прошарках суспільства [5, с. 74]. Нові українські реалії спонукають до пошуку шляхів радикального покращення існуючих моделей управлінської діяльності. Для розвитку кадрового та людського потенціалу підприємств АПК, що належать до ОТГ, необхідним є подальше вивчення та розробка механізму управління таким потенціалом в умовах посилення глобалізаційних процесів. Поряд з розробкою механізму, необхідним є розробка основи для кількісного та якісного відображення результативності впровадження оцінки ефективності використання людського потенціалу. Розробка інструментарію розвитку кадрових ресурсів має ґрунтуватись на результатах оцінки та аналізу сучасного їх стану, ефективності функціонування та тенденцій змін основних показників ресурсовіддачі та результативності діяльності.

Література

1. Децентралізація в Україні. Головний інформаційний портал реформи місцевого самоврядування. URL: <https://decentralization.gov.ua> (дата звернення: 19.05.2023).
2. Балдич Н., Гринчук, Ходько Н. та ін. Місцевий економічний розвиток: моделі, ресурси та інструменти фінансування. Київ, 2020. 102 с.
3. Сталій розвиток місцевих громад: роль економічної освіти та науки / Матеріали науково-практичної конференції (9-10 листопада 2017 р.). Чернівці, ЧНУ, 2017. 160 с.

4. Дерій Ж. . Регіональна парадигма якості життя та людського розвитку. Вісник Чернігівського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки. 2013 № 4. С. 229–237.

5. Козак К., Мироненко Б. Політика розвитку людського потенціалу територіальних громад в умовах децентралізації. Публічне управління та адміністрування у процесах економічних реформ. Збірник тез доповідей IV Всеукраїнської науково-практичної конференції (25 березня 2020 р.). Херсон, ДВНЗ «ХДАУ», 2020. С. 73–74.

Кушнір О.І., аспірантка кафедри економіки промисловості
Одеський національний технологічний університет

РЕБРЕНДИНГ БІЗНЕСУ У НАПРЯМІ ІНКЛЮЗИВНО ОРІЄНТОВАНОГО РОЗВИТКУ ПІД ЧАС ВІЙНИ

Під час, коли бійці на фронті виборюють свободу для розвитку українців, наукова спільнота повинна готувати країну до відновлення на принципово новому інноваційному рівні свідомості громадян. Бренд-менеджмент у бізнесі є атрибутом стратегічного планування розвитку й може бути інструментом реалізації змін у суспільстві через перехід на них відомих брендів.

Досліджувалися причини кризових явищ і відомі бренди та рекламні слогани з метою формування нової філософії мислення громадян через ребрендинг (зміни брендів) відомих підприємств.

В науковій літературі пропонується вирішувати проблему відновлення еволюції життя через масове застосування бізнесом стратегії інклюзивного розвитку [1, с. 8]. В Україні ще не встигли навчити громадян філософії ринку (задоволення інтересів бізнесу й споживачів), а життя вимагає додаткового навчання щодо задоволення інтересів працівників (соціальні заходи й нові інформаційні технології) і держави (дотримання вимог соціо-еколого-економічних стандартів) [2, с. 100].

В теорії брендингу під час пандемії й війни відбувся відхід від орієнтації на престиж до масової орієнтації на основні споживчі властивості товарів (економічність, якість, креативна диференціація). Сучасний споживач вважає

купувати не виключно «брендові» речі, а товари, які краще задовольняють його фізіологічні потреби в економності, потреби в безпеці – в високій якості (бо тоді вони більш економні в експлуатації) і вищі потреби (спілкування, повага, самоактуалізація) – в інноваційно-креативній диференціації.

Будемо вважати за інклюзивну таку конкурентоспроможну діяльність, яка гармонійно задовольняє інтереси бізнесу (прибутковість, зростання), суспільства (споживач, працівник, громада) і держава (дотримання вимог соціо-еколого-економічних стандартів).

Ребрендинг бізнесу – це процес зміни ідентичності бренду з метою покращення його відображення у свідомості споживачів і на ринку загалом.

Відомо, що наразі бренди бізнесу повинні відповідати соціо-еколого-економічним стандартам. Наведемо нові бренди й рекламні слогани бізнесу з метою відновлення економіки України:

Екофренд – екологічно чиста косметика з натуральними інгредієнтами;

Соціомакет – продукти тільки місцевих фермерів;

Екобайк – електромобілі за еко-технологіями;

Екошоп – магазин товарів з еко-матеріалів;

Соціокоробка – онлайн-сервіс доставки продуктів пенсіонерам, інвалідам;

Екоконсалтинг – консультативні послуги з підвищення екологічної свідомості;

Соціогруп – соціальна мережа для еко-проектів;

Екосмарт – інноваційні рішення з енергозбереження та енергії, що відновлюється;

Екоорієнтований одяг – тільки екологічно чисті матеріали;

Етичні страви – тільки органічні, стійкі до генної модифікації інгредієнти;

Зелена технологія – рішення для зменшення вуглецевого відбитку;

Громадський догляд – соціальні послуги в межах громади;

Стійкий догляд: шкіра, відходи – косметичні засоби з натуральної сировини, що не шкодять довкіллю, та виробничі методи, які допомагають

зменшити відходи. Порівняння брендів та слоганів наведено в таблиці 1. Почати треба буде з переорієнтації свідомості дітей від війни на відбудову.

Таблиця 1

Порівняльний аналіз існуючих і нових брендів та рекламних слоганів підприємств

Підприємство	Базовий варіант	Новий варіант
Іграшки	Українські солдатики	Будівники мирного майбутнього
Агротрейдер	Дари полів	Зробимо землю більш плідною разом
Напої	Освіжаючий смак	Освіжаючий смак без наслідків
Кондитер або агрофірма	Це завжди смачно	Здорова земля, здорова їжа, здорове майбутнє
Виробник м'яса	Разом зростаємо Разом ростемо	Курочка наша – здорова ваша, як у бабусі Смачний продукт і корисні відходи
Пояснення		
Класично показовим є відновлення розвитку ПрАТ МХП через ребрендинг у еко-напрямок. Відходи переробляються в органічні добрива, а спалююча їх біогазова установка дає вкрай потрібну Україні енергію		
Підприємство	Базовий варіант	Новий варіант
Банк	Разом до успіху	Соціально відповідальний еко-банкінг для розвитку зеленої економіки
Навчальний заклад	Навчання на високому рівні	Створюємо лідерів для зміни світу: соціо-еколого-економічна освіта
Косметика	Чиста косметика	Прояв краси в усьому: косметика для тіла, думок та вчинків
Фото студія	Збереження моментів життя	Краса незмінно молоді душі
Виробник косметики	Міністерські крісла гойдаються. Я йду! Крем для успіху	Косметика Чудесник – красиві, добрі, мудрі й щасливі люди
Супермаркет	Завжди свіже	Завжди свіжі продукти для Вашого здоров'я
Консервний завод	Свіжість, яку можна зберегти	Натурально, екологічно й доступно – наші консерви для здоров'я усіх!
Рекламна агенція	Робимо Ваш бренд незабутнім!	Підвищуємо Вашу конкурентоспроможність з дотриманням соціо-еколого-економічних стандартів!
Еко-агротуризм в ЄС	Зберігайте позитивний настрій	Зосередьтеся на тому, що маєте: замість того, щоб сумувати за втраченим
Готель	Відчуйте домашній затишок у готелі	Відчуйте екологічно чистий та інклюзивний відпочинок без обмежень
Бізнес	Просто зроби це	Просто зроби це: Соціо-еколого-економічно орієнтований бізнес
Дизайн	Думай інакше	Думай інакше – краса зовнішня й внутрішня у гармонійному розвитку усіх
Україна	Україна – понад усе	Україна – понад усе: збалансованість розвитку людей, бізнесу та природи

Джерело: складено автором.

Нові бренди бізнесу призначені для переорієнтації економіки на стійкий гармонійний розвиток усіх без виключень та обмежень.

Оскільки наразі суспільство перебуває на кризовому етапі розвитку через порушення закону еволюції життя, то бренди бізнесу повинні комплексно змінюватися у напрямі більшої його соціалізації, екологізації та прибутковості (рис. 1).

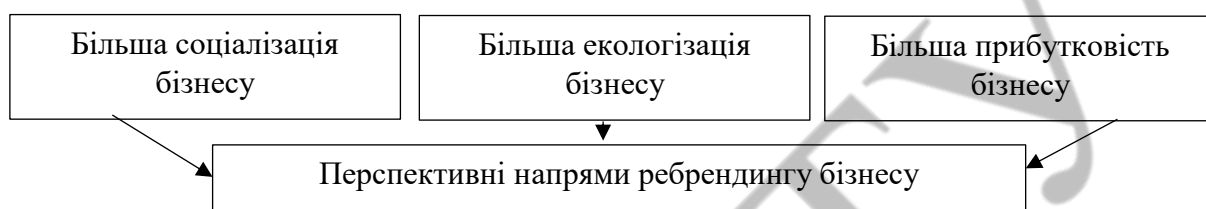

Рис. 1. Перспективні напрями ребрендингу бізнесу

Джерело: побудовано автором

Наведемо приклади окремих складових ребрендингу бізнесу та їх комплексного урахування.

Ребрендинг у напрямі більшої соціалізації бізнесу – це процес зміни ідентичності бренду з метою підвищення соціальної відповідальності та активної участі компанії у розв’язанні соціальних проблем та викликів.

Ребрендинг у напрямі більшої екологізації бізнесу – це процес зміни ідентичності бренду з метою підвищення екологічної відповідальності та зменшення негативного впливу компанії на навколишнє середовище. Такий ребрендинг може бути дуже ефективним для компаній, які працюють у сферах, де екологічна відповідальність та збереження навколишнього середовища є важливими факторами, наприклад, в сферах харчової та напоєвої промисловості, текстильної промисловості, будівельної галузі та інших.

Ребрендинг у напрямі більшої прибутковості бізнесу – це процес зміни ідентичності бренду з метою збільшення доходів компанії. Основною метою такого ребрендингу є створення більш привабливого і вигідного образу компанії для споживачів, партнерів, інвесторів та інших зацікавлених сторін.

Наведемо приклади іноземних компаній, які успішно впровадили ребрендинг у напрямі більшої соціалізації, екологізації й прибутковості:

Patagonia – ця компанія виробляє одяг та аксесуари для активного відпочинку, але при цьому вона активно займається екологічними проблемами та захистом природних ресурсів. Компанія активно співпрацює з різними неприбутковими організаціями, такими як 1% for the Planet, та зобов'язалася здійснювати повернення до охорони навколишнього середовища частини свого прибутку.

Tesla – компанія, яка спеціалізується на виробництві електричних автомобілів та сонячних панелей, відома своєю орієнтацією на збереження екології та відповідальним ставленням до виробництва.

Unilever – компанія, яка виробляє продукти споживчого призначення, має амбітну стратегію зменшення впливу виробництва на довкілля, включає підтримку утримання промисловості у межах екологічних стандартів та активну роботу в галузі соціальної відповідальності.

IKEA – виробляє меблі та товари для дому, активно дотримується екологічних стандартів та пропагує раціональне використання ресурсів.

Nike – фірма, що виробляє спортивне взуття та одяг, активно підтримує соціальні питання, зокрема, орієнтована на підтримку рівноправності та включеності.

Отже, ребрендинг у напрямі інклюзивно орієнтованого розвитку є дієвим інструментом зміни свідомості людства під час війни й відбудови економіки країни

Література

1. Жигулін О. А., Седікова І. О., Савенко І. І. Бренд-менеджмент у сфері інклюзивно орієнтованого агробізнесу. *Агросвіт*, 2022. № 23. С. 8–15.
2. Жигулін О. А., Кушнір О. І. Модель розвитку «інклюзивне об'єднання підприємницьких структур агробізнесу». Матер. V Міжнародної науково-практичної конференції «Сталий розвиток аграрної сфери: інженерно-економічне забезпечення», м. Березани, 20 жовтня 2022 р. Запоріжжя: ФОП Однорог Т.В., 2022. С. 100–102.